

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

Кафедра теорії і методики дошкільної освіти

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

ЗБЕРЕЖЕННЯ ДУХОВНОГО ЗДОРОВ'Я В ДІТЕЙ
ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ НАРОДНОЇ
ПЕДАГОГІКИ

Виконала: Кучер Н.І.
магістрантка спеціальності
012 Дошкільна освіта
ОПП Дошкільна освіта

Допущено до захисту:
«28» листопада 2023 року

Науковий керівник:
к. п. н., доцент
Н.В. Лісневська

Завідувач кафедри

_____ А.П.Дмитренко

Дата захисту: « » грудня 2023 р.

Оцінка _____

Підписи членів ЕК:

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ДУХОВНОГО ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	8
1.1. Духовне здоров'я: науковий аналіз поняття.....	8
1.2. Складові духовного здоров'я дошкільника.....	21
1.3. Характеристика духовного здоров'я дітей дошкільного віку мистецькими творами.....	27
1.4. Формування та збереження духовного здоров'я дітей дошкільного віку мистецтвом слова.....	36
РОЗДІЛ II. ЗАСОБИ НАРОДНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИКОРИСТАННЯ ДЛЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ ДУХОВНОГО ЗДОРОВ'Я ДОШКІЛЬНИКІВ.....	46
2.1. Народна педагогіка – провідний засіб збереження духовного здоров'я.....	46
2.2. Використання жанрів усної народної творчості щодо збереження духовного здоров'я дошкільнят.....	53
2.3. Педагогічні умови щодо збереження духовного здоров'я дітей дошкільного віку засобами народної педагогіки.....	63
РОЗДІЛ III. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ЩОДО ЗБЕРЕЖЕННЯ ДУХОВНОГО ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ НАРОДНОЇ ПЕДАГОГІКИ.....	68
3.1. Критеріально-рівневе оцінювання наявного духовного здоров'я дітей дошкільного віку засобами народної педагогіки.....	68
3.2. Експериментальне впровадження педагогічних умов щодо збереження духовного здоров'я дітей дошкільного віку засобами народної педагогіки.....	74
3.3. Результати експериментального дослідження.....	76
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	81
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	83
ДОДАТКИ.....	89

ВСТУП

Актуальність дослідження. У сучасному інформатизованому і технізованому суспільстві особливої актуальності набувають проблеми окультурення життя, створення і збереження духовного здоров'я, формування етичної культури, душевної рівноваги, конструктивної поведінки, свідомості й відповідальності особистості.

Збереження духовного здоров'я є важливою, багатогранною, суспільно-і природозначимою. Всі її аспекти є складною задачею. Духовне здоров'я – це такий динамічний стан людини, який характеризується стійкістю духу, жагою до життя і творчості, прагненням до пізнання, самопізнання, самовдосконалення високим рівнем культури та духовності. Духовне здоров'я залежить від духовного світу особистості, його сприйняття складових духовної культури людства, освіти, науки, мистецтва, релігії, моралі, етики. Свідомість людини, її ментальність, життєва самоідентифікація, ставлення до сенсу життя, оцінка реалізації власних здібностей і можливостей в контексті власних ідеалів і світогляду – все це визначає стан духовного здоров'я індивіда. Духовне здоров'я можна визначити як спроможність особистості регулювати своє життя і свою діяльність у відповідності до гуманістичних ідеалів, які виробило людство в процесі історичного розвитку. Саме духовне здоров'я є визначальним у ставленні людини до себе, до інших, до суспільства і є пріоритетним в ієрархії здоров'я.

Про актуальність духовного здоров'я у суспільстві свідчать багатокризові явища сучасного життя: криміналізація дитячого середовища, низький рівень суспільної моралі, втрата сімейних цінностей, занепад патріотичного виховання тощо. З цього випливає необхідність виділення збереження духовного здоров'я в особливу виховну область, що володіє своїми методологічними домінантами, структурою, цілями і способами реалізації.

Проблема духовного здоров'я особистості сьогодні є дуже актуальною, а в умовах незалежної демократичної України здобула особливого значення.

Збереження духовного здоров'я адаптується до сучасних вимог, що визначає потребу у розв'язанні правових, етичних, культурологічних, психологічних, педагогічних проблем.

На нашу думку, процес формування духовного здоров'я особистості дуже складний і суперечливий, вимагає врахування багатьох різнопланових впливів як з боку закладів освіти, так і з боку сім'ї, суспільства в цілому. Адже вплив дорослих на дітей – одна з найголовніших заporук їхнього духовного здоров'я, формування високого рівня культури здоров'я в цілому.

Для початку формування та збереження духовного здоров'я найбільш сприятливим періодом життя людини є дошкільний вік. Адже на цьому етапі закладаються основи духовних цінностей, розвиваються уявлення, почуття, виробляються звички і навички, які спрямовуватимуть подальше її вдосконалення. Дошкільне дитинство є початковим періодом становлення особистості, коли закладаються основи ставлення до навколишнього світу, людей, до себе, засвоюються перші моральні норми поведінки.

Упродовж віків український народ визначив систему знань, ідей, принципів, традицій, засобів, які досить продуктивно завжди використовувались у формуванні загальнолюдських та національно-культурних вартостей. Цей унікальний досвід було узагальнено та виокремлено в напрям педагогічної науки, що дістав назву «народна педагогіка» та акумулював багатющий досвід виховання, вироблений віками, допомагаючи вихователям прилучати дитину до національних традицій, звичаїв, норм поведінки. Метою виховання в народній педагогіці є формування усвідомлення належності до коренів роду і народу, значущості таких людських чеснот, як голос совісті, обереги, любов до матері, до рідної країни тощо.

Найбільш досліджуваним є перетин проблематики духовного здоров'я та формування духовної культури в освітньому процесі, де духовна культура розглядається як зміст і мета освітньої діяльності, а духовне здоров'я – як

складова духовної культури особистості (В. Андрущенко, І. Бех, Ю. Бойчук, А. Богуш, М. Боришевський, І. Бужина, Л. Васильченко, Т. Воронцова, М. Гончаренко, І. Зайченко, О. Зеліченко, І. Зязюн, І. Єрмаков, Н. Іордакі, Н. Карленко, С. Кримський, Ж. Маценко, Є. Помиткін, С. П'янзін, О. Савченко, І. Степаненко, О. Сухомлинська, М. Тесленко, В. Франкл, Г. Шевченко, Е. Фромм, Ж. Юзвак, К. Юнг тощо).

Сутність народної педагогіки дослідники розкривають у сукупності і взаємозв'язку понять, поглядів, ідей, досвіду в теорії та практиці щодо збереження духовного здоров'я (Г. Ващенко, О. Духнович, В. Кузь, В. Майборода, В. Мосіяшенко, І. Огієнко, С. Русова, М. Стельмахович, В. Сухомлинський, Є. Сявавко, П. Щербань, М. Ярмаченка тощо).

Отже, актуальність проблеми, її наукове та практичне значення, недостатня розробленість у теорії та практиці дошкільної освіти визначили тему магістерської роботи «Збереження духовного здоров'я дітей дошкільного віку засобами народної педагогіки».

Об'єкт дослідження – процес збереження духовного здоров'я дітей дошкільного віку засобами народної педагогіки.

Предмет дослідження – педагогічні умови збереження духовного здоров'я дітей дошкільного віку засобами народної педагогіки.

Мета дослідження – виявити, теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність педагогічних умов збереження духовного здоров'я дітей дошкільного віку засобами народної педагогіки.

Відповідно до теми й мети дослідження визначено такі **завдання**:

1. Здійснити аналіз теоретичних основ духовного здоров'я особистості.
2. Виявити та теоретично обґрунтувати педагогічні умови збереження духовного здоров'я засобами народної педагогіки.
3. Здійснити критеріально-рівневе оцінювання наявного духовного здоров'я дітей дошкільного віку та експериментально перевірити ефективність впровадження педагогічних умов.

4. Узагальнити матеріал дослідження стану ефективності впровадження педагогічних умов щодо збереження духовного здоров'я засобами народної педагогіки та зробити висновки.

Гіпотеза дослідження. Збереження духовного здоров'я дітей дошкільного віку засобами народної педагогіки буде ефективним за таких умов:

- 1) урахування вікових та індивідуальних особливостей дітей дошкільного віку;
- 2) максимальна опора на використання індивідуального соціального життєвого досвіду дітей, що забезпечує реалізацію особистісно-орієнтованого та компетентнісного підходів у вихованні та навчанні;
- 3) співпраця закладу дошкільної освіти та сім'ї;
- 4) систематичне застосування засобів народної педагогіки з дітьми дошкільного віку, їх доцільне поєднання між собою.

Методи дослідження:

- теоретичні (аналіз, систематизація, узагальнення – для визначення наукових поглядів, характеристики народної педагогіки та визначення поняттєво-категоріального апарату дослідження);

- емпіричні (спостереження та аналіз видів діяльності дітей, бесіда з метою розробки критеріально-рівневого оцінювання; педагогічний експеримент – констатувальний, формувальний, контрольний етапи);

- статистичні (методи обробки отриманих даних – для визначення якісного і кількісного аналізу результатів дослідження, метод наочного представлення результатів).

Теоретичне значення дослідження одержаних результатів полягає в тому, що:

– обґрунтовано теоретичні основи збереження духовного здоров'я дітей дошкільного віку засобами народної педагогіки;

– встановлено особливості формування та збереження духовного здоров'я у дітей дошкільного віку засобами народної педагогіки.

– визначено показники, критерії та рівні наявного духовного здоров'я дітей дошкільного віку; педагогічні умови щодо збереження духовного здоров'я засобами народної педагогіки.

– набули подальшого розвитку уявлення про збереження духовного здоров'я дітей дошкільного віку засобами народної педагогіки; застосування українського фольклору в практиці закладів дошкільної освіти.

Практичне значення дослідження отриманих результатів полягає у впровадженні педагогічних умов щодо збереження духовного здоров'я дітей дошкільного віку засобами народної педагогіки. Розроблена система роботи із збереження духовного здоров'я. Результати педагогічного дослідження можуть бути використані в практичній роботі вихователів закладів дошкільної освіти під час підготовки та проведення занять.

База дослідження – місто Суми, ЗДО № 12 «Олімпійський» Сумської міської ради.

Структура та обсяг дослідження: Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних літературних джерел, додатків. Основний зміст роботи викладено на 82 сторінках комп'ютерного тексту.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ДУХОВНОГО ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1. Духовне здоров'я: науковий аналіз поняття

Здоров'я в сучасному суспільстві розглядається як глобальна проблема, яка на рівні соціуму визначає його можливості щодо виживання, а на індивідуальному – можливості особистості щодо самоактуалізації. Особливої значущості феномену здоров'я надає його безпосередній зв'язок із духовними основами розвитку людини. Саме духовне здоров'я в умовах ціннісної кризи цивілізації стає основним чинником відновлення гармонійних стосунків людини із собою, суспільством та природою і розв'язання глобальних проблем сучасності. Оскільки цінності духовного здоров'я формуються в процесі виховання особистості, найвагомішу роль у цьому процесі відіграє система освіти.

Духовне здоров'я людини формується багатьма чинниками. Традиційними є вплив батьків, їхній світогляд, переконання, культура, традиції, побут. Не останню роль відіграє національна внутрішня політика держави. У галузі освіти вона спрямована на забезпечення комплексного формування здоров'я. Це положення відображається в низці державних нормативних документів і покладено в основу формування здорової особистості з високим рівнем громадянської відповідальності, готової до самостійного вибору власного місця в житті [41, с. 115-124].

Духовне здоров'я особистості – це прагнення до істини, добра, це здатність діяти із любові до ближнього, це причетність до живої і неживої природи. Духовне здоров'я залежить від духовного світу особистості, його сприйняття складових духовної культури людства, освіти, науки, мистецтва, релігії, моралі, етики. Свідомість людини, її ментальність, життєва самоідентифікація, ставлення до сенсу життя, оцінка реалізації власних здібностей і можливостей в контексті власних ідеалів і світогляду – все це визначає стан духовного здоров'я індивіда.

Державна політика реалізується через освітні заклади: дошкільні,

шкільні, позашкільні, вищі навчальні заклади різних рівнів акредитації. На жаль, стратегії держави з цього питання ще не вироблено, як і наступництва, взаємодії, координації дій. Але вільне місце довго вакантним не буває. Його заповнює примітивна, розважальна, неукраїнська ерзацкультура. Юне покоління росте на прикладах віртуальних героїв мультфільмів, непереможних фантастичних людей-мишей, голівудських поліцейських суперменів [44].

Духовне здоров'я формується шляхом виховання в особистості позитивного спілкування, запобігання конфліктам, акцентуючи увагу на моральній вихованості як одній з важливих характеристик людини й суспільства. Духовне виховання та здоров'я повинно базуватися на природних реальних явищах, спілкуванні з довкіллям, дослідженням його з усіх сторін. Якщо держава зможе обмежити вплив на дітей електронних засобів масової інформації, то багато проблем у формуванні духовного здоров'я людини буде вирішено без особливих зусиль [42, с. 33].

Духовне здоров'я, як і будь-яке інше поняття, поліаспектне у своїй змістовій характеристиці. Розуміння сутності духовного здоров'я дозволяє забезпечити адекватне розуміння «цілісності» як фундаментального поняття особистості та її духовного світу і є інтегрованою характеристикою як суб'єкта освітньої діяльності, уміщуючи в собі інтелектуальний, морально-етичний, емоційно-вольовий та естетичний аспекти. Гармонійна єдність цих аспектів характеризує емоційно-чуттєве, позитивне ставлення суб'єкта до світу, мистецтва, оточуючих людей, природи, самого себе. Духовне здоров'я індивіда залежить від складників духовної культури людства – освіти, науки, мистецтва, релігії, моралі, етики. Тому його рівень визначатиметься особистісною потребою у засвоєнні системи цінностей та якістю мотиваційно-ціннісного ставлення до складників духовної спадщини суспільства. Духовне здоров'я є інтегральним утворенням і синтезує не лише психічні чи душевні якості, а всі особистісні характеристики, оскільки його носієм є особистість, а не психіка, інтелект чи свідомість. У зв'язку з цим

духовне здоров'я не може бути однозначно інтерпретоване через певні ознаки та характеристики, а являє собою постійно змінну та багатовимірну реальність буття людини з урахуванням як внутрішніх духовних чинників її поведінки, так і соціокультурного контексту життєдіяльності [10, с. 4].

Духовне здоров'я забезпечує реалізацію в особистісному бутті сутнісних потенцій духовного світу людини і не дає можливості виявитися його деструктивним якостям. Воно складає основу оцінки якості духовної складової людини та її життєдіяльності. Саме духовно здорова людина може трансформувати себе із царини «буттєвих можливостей» в реальну життєдіяльність, у межах якої здійснюється її саморозвиток та самоактуалізація, ознакою чого є визначення смисложиттєвих орієнтирів людини.

Забезпечення духовного здоров'я особистості та формування її здатності до самоактуалізації мають багато точок перетину в освітній діяльності. Передусім йдеться про формування в особистості комплексу якостей і здатностей, які, будучи спрямовані на її саморозвиток, одночасно є механізмами забезпечення духовного здоров'я. Серед таких якостей, насамперед, слід виділити: розвиток потреби та здатності особистості до усвідомленого самопізнання; спрямованість на самоідентифікацію; діяльність щодо саморозвитку й розкриття власних здатностей: формування мотивації до особистісної саморегуляції; забезпечення освітніми впливами здатності особистості до саморозвитку та самоактуалізації упродовж усього життя.

Продуктивні ідеї щодо духовного здоров'я простежуються ще у творах Платона, Протагора, Аристотеля, Аврелія Августина, Хоми Аквінського, Р. Декарта, Дж. Локка, І. Канта, Г. Гегеля. У сучасних умовах характеристика людини як духовно здорової особистості та духовної та соціальної істоти в контексті її природи досліджується на міждисциплінарній основі та є предметом аналізу філософів, культурологів, педагогів, психологів, соціологів та інших науковців.

Аналіз широкого спектра дефініцій дозволив нам запропонувати

визначення одного з ключових понять «*духовне здоров'я*» як складної інтегрованої особистісної якості, формування якої зумовлює готовність і спроможність особистості до всебічної реалізації себе в суспільному житті, її прагнення до оволодіння загальнолюдськими цінностями, спроможність до взаємодії з мікро-, мезо- та макросередовищем, здатність відчувати себе часткою навколишнього світу, бажання поліпшувати його, уміти співчувати, співпереживати, надавати допомогу іншим, будувати гармонійні взаємини з людьми, відповідально ставитися до себе та свого життя.

Завдання формування духовності в контексті проблематики становлення духовно здорової особистості як одного з пріоритетних завдань реформування й модернізації вітчизняної освіти передбачено певними концептуальними й директивними документами. Його виконання потребує поглибленого аналізу духовного здоров'я, чинників формування, взаємозв'язку з іншими соціальними й освітніми феноменами. Відтак духовне здоров'я стає важливим об'єктом освітнього аналізу в контексті впровадження в освітній процес духовно-орієнтованих цілей сучасної освіти загалом та ідей здоров'язбереження зокрема.

В усіх державних освітянських документах від дошкілля до вищої школи в Україні передбачена кінцева мета виховання духовності – розвиток духовних цінностей і формування свідомої особистості. Натомість наразі ще не визначено однозначно сутність понять «*духовність*», «*духовний розвиток*», «*духовне здоров'я*», «*мораль*», «*моральність*». Подекуди в педагогічній практиці ці поняття ототожнюють між собою. Однак це зовсім різні поняття за своєю сутністю, хоча й мають спільні універсальні загальнолюдські цінності, як-от: Істина, Краса, Добро.

Аналіз наукових досліджень (А. Богущ, М. Боришевський, О. Вишневський, М. Каган, С. Кримський, І. Степаненко, В. Сухомлинський, С. Франкл, Г. Шевченко, Ж. Юзвак, К. Юнг тощо) дозволив визначити їхні спільні ознаки та специфіку духовності. Установлено, що поняття «*духовність*» та похідні від нього, хоча і відображають єдину реальність,

мають мінливий історичний зміст у контексті відмінностей культури. Відповідно і поняття «духовне здоров'я» може інтерпретуватися в досить широкому діапазоні характеристик. На сьогодні найбільш актуальні дослідження духовного світу людини безпосередньо пов'язані з проблематикою духовного здоров'я, оскільки першочерговими є завдання подолання духовної кризи сучасної цивілізації. Духовне здоров'я в контексті функціонування різноманітних форм духовного життя в соціумі досліджується передусім як соціальна обумовленість духовної діяльності та суспільної свідомості.

Проблема людини та її здоров'я – одвічна проблема, стрижнем якої є шлях до вільного гармонійного розвитку особистості. Бути здоровим і якомога рідше хворіти – природне бажання та прагнення людини, її неусвідомлена потреба. Здоров'я – основа всіх наших справ, трудових і творчих звершень, сподівань, надій на майбутнє. Тому в усі часи здоров'я було і залишається основною сутністю людського існування [10, с. 5].

Науковий аналіз глобальної еколого-демографічної ситуації, що склалася на початку нового тисячоліття, примусив замислитися кожного, хто дбає про власне життя і здоров'я, про долю своїх нащадків, майбутнє людства. Нинішня ситуація порушує питання про необхідність зміни наших уявлень, вимог щодо здоров'я людини, нації, суспільства. Для України ситуація ускладнюється ще й тим, що водночас з екологічною кризою країна перебуває в економічно-політичній кризі. Через це спостерігається прогресуюча деградація здоров'я населення, особливо дітей та шкільної молоді [16].

Ситуація зі станом здоров'я населення в Україні погіршується ще й низьким рівнем знань переважної більшості людей щодо фундаментальних законів раціонального формування, збереження та зміцнення свого власного здоров'я впродовж усього життя, у зневажливому й нерідко безвідповідальному ставленні до цієї єдиної онтологічної цінності, якою природа нагороджує людину разом із життям [10, с. 6].

Єдиним способом розв'язання проблеми є кардинальна зміна поглядів людини на причини та наслідки нездоров'я. А досягти цього можна лише шляхом перебудови системи освіти та виховання людини, набуття знань, що дозволяють їй здійснювати гармонійний розвиток згідно з вимогами сьогодення.

Поняття «здоров'я» досить складне і характеризує результат взаємодії індивіда з оточуючим середовищем – умови існування, провідні мотиви його життєдіяльності та світобачення. Поняття здоров'я має широкий інтегральний зміст, для розкриття якого потрібні знання з різних галузей людинознавства [10, с. 8].

Від того, з яких філософських позицій воно розглядається, залежить, яким аспектам надається перевага. У зв'язку з цим передбачається вивчення здоров'я як цілісного багатовимірного феномена. Щоб бути здоровим, недостатньо мати тільки здорове тіло. Адже, якщо людина не живе духовним життям, її фізичні резерви швидко вичерпуються, що неминуче призведе до хвороби. Якщо людина перебуває тривалий час в атмосфері страху, психоемоційного напруження (стресу), це може призвести до онкологічних, серцево-судинних чи психічних захворювань. І навпаки, в історії людства відомі випадки, коли завдяки великій духовності та вірі люди з надзвичайно важкими захворюваннями чи травмами не тільки одужували, але й поверталися до активного життя.

З огляду на те, що феномен людини становить собою діалектичну єдність матеріального й духовного, біологічного й соціального, особистого й суспільного, виникає необхідність розглянути *духовну складову здоров'я людини*.

Як і будь-яку фундаментальну якість, духовне здоров'я однозначно й стисло визначити не можна. Духовність для віруючої людини – це її здатність відчувати себе відповідальною за власні дії перед Богом. Люди, які не вірять у реальність Бога, але визнають існування такого собі Космічного Розуму, Свідомості Всесвіту, Сил Природи, Совісті сприймають духовність як

синонім моральності. Не можна заперечити наявність діалектичного взаємозв'язку між поняттями «моральність» і «духовність», однак їх не слід ототожнювати.

Духовне здоров'я це найефективніший шлях, який може видалити причини всіх проблем людини. Саме бездуховність і неосвіченість є головними причинами абсолютно всіх негараздів і хвороб людини. Духовність слід розуміти як діяльність свідомості, спрямовану на пошук сенсу життя та свого місця в ньому, визначення критеріїв добра і зла, оцінювання за ними людей і подій, формування мотивів поведінки згідно із загальнолюдськими принципами моральності або всупереч їм. Духовні цінності відіграють роль повсякденних орієнтирів у предметній і соціальній дійсності та визначають поведінку людини [42, с. 32-36].

Усе більше й більше людей говорять про значення духовних надбань. Духовні уподобання повинні починатися в родині. Вони мають дозволяти людям обумовлювати свої рішення, відносини й роботу, забезпечувати соціальний, економічний і духовний добробут людей. Права людини та загальні етичні цінності охороняють нас від повторення трагедій минулого й надають нам бачення майбутнього світу, у якому права людини та етнічні норми світової духовної культури стануть неписаними законами й будуть виконуватися природно, як спосіб життя.

Тривалий час духовність прирівнювали до релігійності. Особливо це було виражено в радянський період. У той час, коли церква була відокремлена від держави, тема духовності була викреслена з наукових робіт, але сьогодні вона знову увійшла до кола сучасних досліджуваних проблем.

Досліджуючи наукову літературу, спостерігаємо, що поняття «духовне» та «душевне» (або «психічне») нерідко ототожнюються. Разом із тим, говорячи про взаємозв'язок між здоров'ям людини та її духовним світом, дуже важко провести чітку межу між душевним (психічним) і духовним, які в конкретній людині є нічим іншим, як абстрактними аспектами єдиного цілого. У тих випадках, коли людина перебуває в стані суперечності між

своєю душею і духом, що трапляється, наприклад, у ситуації вибору між неспокоєм і напруженням духовних пошуків та душевним благополуччям і рівновагою, виділення цих аспектів із метою «розібратися в собі» є просто необхідним. Складовими духовного світу людини є знання, моральні, художньо-естетичні, життєво-практичні переживання, ціннісні орієнтації та установки. Свої життєві проблеми, у тому числі стан свого здоров'я, людина сприймає крізь призму певних понять, образів, почуттів, уявлень, смислів та інших духовних утворень. Світогляд кожної конкретної людини є неповторним, і тому практичні підходи людей до розв'язання проблеми здоров'я дуже різняться між собою [43, с. 29-33].

Отже, досвід освоєння людиною навколишньої та своєї внутрішньої реальності концентрується у відповідних соціальних формах духовності: релігії, філософії, науці, моралі тощо. Так, у релігії людина спонукається до здорового способу життя вірою в божі заповіді, якими встановлюється культ тілесної та духовної чистоти. У філософії та науці – веліннями розуму, в етиці – моральними настановами, у мистецтві – почуттям прекрасного.

Філософським осмисленням духовності займалися І. Бех, М. Гончаренко, М. Кисельов, С. Кримський, В. Кулініченко, І. Степаненко та інші дослідники. Вони розглядають «духовність» із двох позицій: ототожнюють «духовність» із духовною культурою, як поведінковий аспект, тобто поведінку людини в соціумі, яку вона буде засвоювати упродовж свого життя, шляхом освоєння духовного змісту культури – це і буде її другим духовним народженням. З іншого боку, А. Богуш розглядає духовність як «внутрішню якість особистості, одним із чинників свідомої людини, як її духовні цінності» [8, с. 18-23].

Педагогічний словник визначає духовність «як спосіб життєдіяльності, специфіка якого полягає в пріоритетному задоволенні потреби в пізнанні – світу, себе і, головне, смислу та призначення свого життя» [48].

С. Кримський вважав, що духовність – «...це здатність переводити універсум зовнішнього буття у внутрішній всесвіт особистості на етичних

засадах, здатність створювати той внутрішній світ, завдяки якому реалізується собітотожність людини, його воля відносно жорсткої залежності перед ситуаціями, які постійно змінюються. Духовність призводить до свого роду сенсової космогонії, поєднання образу світу з моральним законом особистості...» [25, с. 21-28].

На думку Л. Лівшиця духовність це «...така смисложиттєва позиція особистості у світі, у якій людина відкриває себе світові, а також іншій людині як єдиному носію родової людської сутності. Духовність виражена в прагненні до соціально-позитивних, гуманістичних цінностей, у ній відбувається розвиток родової сутності людини» [29, с. 31].

Н. Силуянова поділяє духовність на релігійну й моральну, вона зазначає що «моральна духовність зорієнтована на реалізацію зазначеної потреби безпосередньо на практиці людських взаємовідносин, взаємних зобов'язань людей один перед одним» [54, с. 100-104].

С. Франкл розумів духовність, як «внутрішнє життя, зв'язок людських глибин з надприродним початком» [63].

Отже, духовність із позиції філософів є ціннісним виміром буття внутрішнього та зовнішнього в їх єдності, у співвіднесенні з Вічністю, з вічним Абсолютом, а не з повсякденністю, з устремлінням до Істини, Добра, Краси, із творчістю й свободою.

Інша позиція в трактуванні духовності у психологів, які вважають, що «вона – не інтелектуальність, не ідеалізм, не чиста мораль, не релігійність і не емоційність. Водночас усе це в сукупності становить велику цінність, підготовку до самодисципліни, саморозвитку й очищення себе від усякого зла» [9]. Вони розуміють її як «творчу здатність особистості до самореалізації та самовдосконалення, що зумовлюється такими особливостями когнітивно-інтелектуальної, чуттєво-емоційної та вольової сфер, які є необхідними для успішного формування та реалізації потреби в цілеспрямованому пізнанні й ствердженні в її життєдіяльності істини, загальнолюдських етичних і естетичних цінностей, усвідомленні єдності себе

і Всесвіту». На думку психологів, «духовність є інтегрованою якістю особистості, ієрархією метамотивів і потреб, виходячи з яких особистість оцінює себе, інших, довкілля, а найсуттєвішими для збереження духовного здоров'я особистості є такі потреби: самоповага, пізнання світу, себе, сенс життя, сприймання й створення краси, здійснення добра та справедливості, досягнення психічної досконалості» [9].

Так, Ж. Юзвак розуміє духовність як «складне поєднання таких особливостей інтелектуальної, чуттєво-емоційної та вольової сфер людської психіки, які сприяють формуванню потреби в пізнанні світу, себе, оточуючих людей і засвоювання духовних цінностей». Психолог розглядає духовність як «здатність людини до психічного та особистого вдосконалення та самовдосконалення» [66, с. 376-378].

І. Бех під духовністю розуміє, перш за все, «зосередженість на моральній культурі людства». «Адже духовність, наголошує вчений, так чи інакше передбачає вихід за межі егоїстичних інтересів, особистої користі й зосередженість на моральній культурі людства. То й цілі і наміри духовно зрілої особистості вкорінені в системі надіндивідуальних цінностей, завдяки чому вони виконують функцію вищого критерію орієнтування у світі й опори для особистісного самовизначення» [6].

Дещо інше розуміння духовності педагогами. Під духовно вихованою людиною В. Сухомлинський розумів «високоморальну, гуманістично спрямовану, фізично досконалу й естетично розвинену особистість, віддану своєму народу, своїй Батьківщині, яка не є байдужою до горя й біди інших людей, яка співчуває іншому і в разі потреби надає дієву допомогу» [5, с. 56].

У «Педагогічному словнику» духовність тлумачиться як «специфічна людська риса, яка виявляється у багатстві духовного світу особи, її ерудиції, розвинутих інтелектуальних і емоційних запитах, моральності» [48].

Духовність це поняття, що узагальнено відображає цінності (сенси) і відповідний їм досвід, протилежний емпіричному («матеріальному», «природному») існуванню людини, або, принаймні, що відрізняється від

нього. Духовність виявляється у спрямуванні людини до вищих цінностей, до ідеалу, в усвідомленому спрямуванні людини до досконалості; відповідно одухотворення полягає в засвоєнні вищих цінностей, у наближенні до ідеалу [9].

О. Вишневський вважає, що «духовність є найвищим щаблем в ієрархії цінностей, тобто належить до абсолютних, вищих цінностей». Характеризуючи духовність, педагог наголошує на тому, що це «обумовлена світоглядом і вірою спрямованість людини до Бога й до богоугодно трактованих ідеалів нижчих рівнів ієрархії цінностей, що стосуються естетичного, морального, національного, громадянського, родинного, особистісного життя людини»[14].

Духовність, на думку Г. Шевченко, це «внутрішня енергетична сила особистості, основа її життя, ієрархія загальнолюдських, національних цінностей, творчість за законами Краси. Духовність розглядається як проблема оволодіння сенсожиттєвими цінностями, цілями та смислами, постійне сходження до вершин найвищих цінностей і реалізація їх у практичній діяльності» [62, с. 7-37].

Н. Лавриченко робить спробу поєднати поняття «духовність» і «моральність» у сучасній педагогічній науці, де «духовність є способом індивідуального світопізнання та світовідношення в складному поєднанні з механізмом саморефлексії, тобто визначає ставлення людини до самої себе, тоді як моральність ґрунтується на історичному досвіді й формує такі культурні концепти, як моральні норми, принципи, поняття добра» [27, с. 7-11].

На думку А. Богуш, «духовність є своєрідним інтелектуально-чуттєвим, емоційним станом особистості, що протікає на позитивному тлі поведінки й діяльності людини та характеризує її цілісність як особистості» [8, с. 18].

З педагогічного погляду, духовність – це «певний тип ставлення людини до природи, суспільства, інших людей, до самої себе; індивідуальна вираженість людини в системі її мотивів життєдіяльності; потреба в пізнанні

світу, себе, смислу й призначення свого життя, потреба діяти для інших» [8, с. 22]. Духовність не ототожнюється з духовним життям суспільства. Вона є способом розвитку особистості. Якщо світогляд передбачає вибір способу життя, то духовність пов'язана з вибором свого власного образу, своєї долі та ролі, одне слово, із зустрічі з самим собою.

Із наведеного можна зробити висновок, що під духовністю розуміють процес, за допомогою якого духовний потенціал душі розвивається урівноважено та гармонійно. Духовне перетворення особистості – це процес виховання та навчання, які приводять до духовного росту. Духовне зростання є основою етики та моралі людини, її гуманістичного розвитку. Усе, що сприяє духовному зростанню, спрямоване на добро. Якщо не керувати нашими природними потребами та бажаннями, вони можуть збити людину з духовного шляху.

Рівень духовності, на якому ми перебуваємо, отримує своє відображення в наших взаєминах із навколишнім світом і самим собою. Він проявляється в моделях довільних відповідей. Тому одним із головних інструментів духовного росту є постійний контроль, розуміння наших відповідей, нашої поведінки. Людина, оволодіваючи вмінням аналізу своїх довільних відповідей, вчиться культури мислення, розуміти свої почуття, осмислювати порядність і емоційну цілісність, проявляти в потрібний момент волю, рішучу дію, якщо вона морально виправдана.

Духовність або духовний світ людини успішніше формується на основі здорового організму. Здоров'я тіла забезпечує людині не лише високу працездатність, творче довголіття, але й помітно впливає на її інтереси, погляди, спосіб мислення. Воно слугує джерелом духовної бадьорості, оптимізму, упевненості в собі та своїх творчих можливостях, пробуджує інтерес до нових духовних цінностей, стає важливою умовою культурного розвитку людини. З іншого боку, духовне в людині здійснює зворотний вплив на її фізичний стан і може стати джерелом прагнення до здорового способу життя. Духовні цінності, ідеї та знання нерідко стають тією

спонукальною силою, яка докорінно змінює спосіб життя людини. Здоровий спосіб життя органічно входить у сферу прекрасного, набуваючи, крім практичної, естетичну цінність.

Людина, яка піклується лише про здоров'я свого тіла й забуває про «здоров'я духу», ігноруючи прийняті в суспільстві моральні норми й цінності, іде шляхом тваринних інстинктів. Отже, неможливо досягнути духовного здоров'я без підтримання тілесного здоров'я, і навпаки. Порушення людиною гармонії між фізичним і духовним негативно впливає на обидві сфери її життя.

Люди тягнуться до тих, хто випромінює доброту, любов, світло, тепло, позитивну енергію. Лікарі стверджують, що добрі, веселі, енергійні люди довше живуть і менше хворіють. Спокій, урівноваженість, чуйність, доброта, порядність, ввічливість характеризують здорову людину. З нею легко жити, приємно спілкуватися. Такі люди вміють жити в гармонії, у злагоді з самим собою, з іншими людьми. Вони веселі та щасливі, успішно розв'язують свої проблеми. Емоційно врівноважені люди сповнені щастя й любові, а головне – духовного здоров'я, яке має таке велике значення для повноцінного життя. Духовна складова людини є не тільки основою її здоров'я, але й основою благополуччя тих, хто її оточує.

У кожної людини свій темп розвитку та своя стадія духовного вдосконалення залежно від рівня розвитку душі та від якості способу життя, індикатором яких є здоров'я людини. Бездуховну людину не можна визнати здоровою. Установлено, що в сучасних уявленнях про здоров'я людини як цілісний багатовимірний феномен виділяють чотири його складові, а саме: фізичне, психічне, соціальне та духовне здоров'я.

Бездуховність починається за браком почуття вдячності, за такі життєво важливі умови, як чисте повітря для дихання, чиста джерельна вода, сонячне тепло і світло, місце на Землі, дари ланів, лісів, луків та інші безцінні подарунки природи, які сприймаються як щось саме собою зрозуміле.

Сьогодні вже з'явилися праці вчених, де компетентно й докладно

розглядаються шляхи реального захисту здоров'я людини та природи в кризовій ситуації. Головне – це вдосконалення духовної сфери людини, зміна її ставлення до Природи як невід'ємної частини живої системи Всесвіту. Саме в цьому, на думку багатьох учених, полягає нова етико-екологічна парадигма суспільного розвитку. Власне, обмежуючи свої меркантильні потреби й піднімаючись на вищі духовні сходинки, людство може розраховувати на вихід із кризи та порятунок від морально-екологічної катастрофи. Жадоба грошей і влади шкодить довкіллю і, найголовніше, унеможливорює збереження духовного здоров'я людини [43, с. 29-33].

Отже, загальна освіта повинна стимулювати бажання збереження духовного здоров'я, духовного вдосконалення, виникнення внутрішньої потреби використовувати в житті загальнолюдські моральні принципи, щоб людина розуміла, що духовне – це головне в житті, що без духовності неможливо стати по-справжньому культурною людиною [43, с. 30].

Недоліки освіти в цілому пов'язані з методологією загальної освіти, яка не повинна зводитися лише до розвитку мислення особистості, до набуття нею навичок аналізу, до повідомлення їй відомостей, які доречні тільки на практиці, до суми деяких уявлень про устрій навколишнього світу, вивчення фактів із історії людства, ознайомлення з літературою та мистецтвом, підготовки до подальшого продовження освіти. Загальна освіта повинна також дати елементарні відомості про суть людського мислення, сутність людського знання та про способи спілкування між людьми, які завжди в тому чи іншому сенсі базуються на деяких догмах або аксіомах [42, с. 36].

1.2. Складові духовного здоров'я дошкільника

На сучасному етапі розбудови українського суспільства нагальною постає потреба виховувати дітей і молодь на таких морально-духовних цінностях, що сприятимуть формуванню людини, яка буде жити за законами добра, справедливості, чесності, гуманізму. Дошкільний вік у сенсі духовного здоров'я унікальний і своєрідний. Він закладає основи образного сприймання

світу як повного несподіванок і таємниць. Це перші кроки до духовного ідеалу, і при певних умовах вони можуть перетворитися в любов до правди, до краси, до рідного краю.

Отже, основне завдання вихователів залучити дошкільнят до духовних переживань, зробити прагнення дитячих душ щирими, глибокими, різносторонніми. Ці навички формуються у дитини повільно, поступово, їх виховання значною мірою залежить від наполегливості й майстерності педагогів, їхньої поваги до дитини.

Глибокої уваги вихователів потребує питання про шляхи формування у малят духовного світогляду і відповідної системи цінностей. Йдеться про важливість виховання на засадах християнської моралі, головний принцип якої такий: чини з іншими так, як хочеш, щоб чинили з тобою.

У Законі України «Про дошкільну освіту» (розділ 1, ст. 4, п. 3) записано, що дошкільний вік – це період у житті дитини від народження до семи років, базовий етап фізичного та духовного становлення. Завданням дошкільної освіти є «... сприяння фізичному, психічному та духовному здоров'ю дитини, формування у дитини основних норм загальнолюдської моралі, набуття нею життєвого досвіду» [4, с. 5].

У програмі «Я у Світі» одним із головних завдань дошкільного закладу визначено навчання, але в жодному разі воно не повинно відбуватися без духовного здоров'я дитини та формування у неї основ життєвої компетентності. В основі духовності лежать моральні принципи життєдіяльності [3, с. 6].

У найбільш широкому розумінні «духовне» в людині – це все, відмінне від тілесного, біологічного, тобто вся психічна сфера її життя у різноманітних проявах – інтелектуальних, емоційно-почуттєвих тощо. У вузькому розумінні «духовність» – це спосіб життєдіяльності, специфіка якого полягає у пріоритетному задоволенні потреби у пізнанні – світу, себе і, головне, – смислу та призначення свого життя. Тобто, людина є духовною настільки, наскільки вона замислюється над цими питаннями і прагне

одержати на них відповідь. Відповідно, зростання духовності людини можливе лише на шляху розвитку її самосвідомості, глибинного самопізнання та самозміни.

У широкому плані розглядатимемо духовне здоров'я як складову загальної системи культури, яка охоплює духовну діяльність та її продукти. Загалом до продуктів духовної культури традиційно відносять: інтелектуальні (наука, освіта); естетичні (мистецтво й література); етичні (мораль); соціальні (мова, побут, звичаї, право, політика); релігійні [49, с. 74].

Основою виховання дитини є духовність сім'ї, яка виражається в суспільній моралі, етиці, естетиці та формуванні поведінки як певної системи відносин, дій, вчинків, зумовлених суспільними умовами та обставинами, в цьому полягає загальносоціальна функція сім'ї. Духовність виховання – *це система, уклад життя сім'ї, умова, яка забезпечує здійснення розумового, інтелектуального, емоційно-чуттєвого розвитку дитини та формування її світогляду*. Вона сприяє передачі молодим поколінням морально-етичних ідеалів, ідей, уявлень народу, виражених у народній творчості: казках, піснях, легендах та інших художньо-мистецьких цінностях, у повсякденній поведінці та поглядах батьків, у їх ставленні до виконання найважливіших громадських обов'язків [49, с. 75].

Основних «блоків», що розкривають пріоритетні напрями виховної роботи з дошкільниками, пов'язані з формуванням духовного здоров'я, нараховується шість: інтеграція дитини у соціум, спілкування та спільна діяльність, розвиток відповідальності як базової особистісної цінності, визначення статусу в групі однолітків, формування категорії «авторитет» як важливої для орієнтації в соціумі, уміння вчиняти по-совісті. Детальніше про кожен з означених складових соціальної компетентності дошкільника [3, с. 87].

Інтеграція в соціум. Попадаючи з сім'ї у нові умови життя, стикаючись з незвичними вимогами і нормами, дошкільникові належить адаптуватися до них, тобто звикнути, привласнити. При цьому важливо не лише брати до

уваги відмінності між звичними і новими параметрами життя, але й співвідносити їх з власними потребами та інтересами, встановлювати, як доцільніше їх збалансувати. *Соціальна адаптація* є інтегральним показником здатності зростаючої особистості до виконання необхідних біологічних, психологічних функцій та соціальних ролей у групі, які дитині належить прийняти.

Адаптується дошкільник до нових умов життя в процесі соціалізації, тобто в ході оволодіння вмінням дотримуватися норм і вимог, почуватися членом нової спільності, зважати на відмінність власних бажань від вимог довкілля, засвоювати доцільні правила, переносити свої знання у нові умови. Можна говорити, що соціалізація виступає важливою складовою соціального розвитку дитини дошкільного віку, хоча не єдиною. Соціалізована дитина зростає гнучкою, відрізняється правильною доцільною поведінкою, відчуває межі припустимої активності та дистанції, вміє сприймати зовнішні приписи, поводить себе слухняно, відрізняється високою виконавською дисципліною. Проте все це не виключає ймовірності появи в неї особистісної покори, формування звички догоджати, віддавати перевагу виконавству в порівнянні з власною творчістю. Тому важливо приділити увагу збалансованості соціалізації з індивідуалізацією – прагненням проявити своєрідність, творче начало, виявити власну позицію, прийняти особисте рішення. Тому опікуючись проблемою соціального розвитку, вихователів варто потурбуватися про гармонійне поєднання в дитині прагнень, з одного боку, «бути однією з багатьох», з іншого – вирізняти себе з-поміж інших [3, с. 93].

Спілкування та спільна діяльність. Спілкування є одним з провідних видів діяльності в дошкільному віці, якому, на жаль, традиційно відводилася роль так би мовити обслуговуюча, а отже, до певної міри другорядна: в режимі дня не було передбачено часу, відведеного спеціально для нього, для розвитку мовлення дитини пропонувалися спеціально організовані заняття, а не вільне спілкування. Як відомо, спілкування буває вербальним (з допомогою слова) і невербальним (з допомогою міміки, жестів, контактних

дій, голосової тональності). Завдяки спілкуванню (вербальному і невербальному) зростаюча особистість одержує життєво важливу інформацію, обмінюється нею та власним досвідом, вправляється у сприйнятливості, оволодіває соціальними здібностями, навчається оцінювати себе та інших, вчиться віддавати переваги комусь-чому та відмовляти у прихильності комусь-чому. Об'єднуючись з однолітками у спільну діяльність, дошкільник оволодіває категорією «ми», починає усвідомлювати значення спільних зусиль, навчається опікуватися спільним результатом праці. У ході спільної діяльності малюк оволодіває умінням ініціювати допомогу, домовлятися, узгоджувати точки зору, поступатися, поводитися справедливо, виходити з конфліктів, робити взаємодію приємною та продуктивною. Безконфліктна конструктивна взаємодія дошкільника з іншими забезпечується системою знань, які сприяють усвідомленню того, що стосунки між однолітками та дорослими мають бути не стресовими, а доброзичливими, добротворчими, культурними, дієвими; у спілкуванні треба вміти управляти своїми емоціями, оцінювати себе та інших із розумінням мотивів поведінки, вчинків, – це, в свою чергу, сприятиме розвитку саморегуляції дитини як прояву її вольових зусиль. Окрім того, у спільній ігровій, пізнавальній, трудовій діяльності дитина має проявляти самостійність (у діях, думках, рішеннях), активність [3, с. 98].

Розвиток відповідальності. Відповідальність як здатність зростаючої особистості покладати на себе обов'язок за когось-щось, діяти у відповідності з цим рішенням, свідомо аналізувати свої переживання і наміри, готовність відповідати за наслідки своїх рішень та дій перед іншими – важлива складова особистісного зростання дошкільника. Не заперечуючи визнання значущості даної риси характеру дошкільника традиційною педагогікою, слід підкреслити, що вона орієнтувала здебільшого на відповідальність виконавського характеру, на виховання у дитини здатності відповідально виконувати розпорядження інших. Проте сформувати соціальну компетентність дошкільника поза вихованням в нього уміння ініціювати свою

відповідальність, добровільно відмовлятися від приємного на користь необхідного, соціально корисного, діяти за власною спонукую, без заохочень ззовні, неможливо [3, с. 104].

Статус. Авторитет. Кожна дитина, яка призвичаїлася до дитячого садка, прагне посісти в групі однолітків певне місце, зайняти певне положення в системі міжособистісних взаємин. Її позиція в соціальній групі засвідчує ставлення до неї товаришів, визначає міру її авторитетності для них – значення, впливу, визнання її чеснот, здібностей, життєвого досвіду. Авторитетний для однолітків дошкільник посідає високе місце в групі, йому довіряють особливі ролі, він виступає лідером, організатором ігор, продукувачем ідей, ініціатором почину. Авторитетна для однолітків дитина характеризується високою самооцінкою, вольовими рисами характеру, веселою вдачею, творчою поведінкою. Чим нижчий статус малюка в групі, чим менша кількість однолітків віддає йому перевагу у порівнянні з іншими, чим частіше дитина залишається одинаком (не за власним бажанням, а за вибором однолітків), тим нижчою буде її соціальна компетентність, тим менш впевненою у собі вона зростатиме, тим більш значущими виявляться особистісні деформації. Тривожним сигналом є те, що в наш час діти поняття авторитету все частіше пов'язують з матеріальним достатком, можливістю мати для себе вигоду, певним виграшем, збагаченням чимось. Тому проблема дитячої дружби, мотивів прихильності, вибору дошкільниками партнерів є однією з таких, що потребує уваги дорослих [3, с. 108].

Совість. Чи кожний вихователь усвідомлює, що совість як внутрішня етична інстанція зароджується на етапі дошкільного дитинства? Щоб з'ясувати, чи багато старших дошкільників можуть бути віднесені до категорії «совісних», доречно уточнити: чи завжди вони керуються у своїй поведінці моральними чинниками, чи здатні залишатися відданими моральним нормам за відсутності контролю дорослого, чи можуть чинити опір негативним впливам, яким цінностям віддають перевагу. Совість – форма морально-емоційного самоконтролю, своєрідний внутрішній цензор,

який допомагає зростаючій особистості спокутувати провину, виправити помилку, почуватися ніяково у випадку скоєння недоброго вчинку. Відсутність у старшому дошкільному віці зачатків почуття совісті як механізму особистісного зростання вказує на недоліки у виховній роботі, які належить виправляти. При цьому слід усвідомлювати: совісного дошкільника можуть виростити совісні дорослі [3, с. 112].

Таким чином, щоб у дитини було сформоване свідоме ставлення до власного духовного здоров'я, вона має знати, що до природи, людей, усього живого та неживого на Землі конче потрібне бережливе ставлення: слід шанувати й цінувати духовні надбання своєї сім'ї, роду, народу, всього людства, рідну мову, культурну спадщину, мистецтво, літературні твори, предмети образотворчого та народно-вжиткового мистецтва.

1.3. Характеристика духовного здоров'я дітей дошкільного віку мистецькими творами

На сучасному етапі розвитку суспільства гостро постає питання духовного здоров'я дитини-дошкільника. Період дошкільного дитинства – дуже важливий етап у формуванні та збереженні духовного здоров'я, коли закладаються основні риси її характеру, починається становлення її особистості. Одним з найважливіших завдань розвитку особистості дитини дошкільного віку є освоєння нею духовного багатства, створюваного століттями, культурно-історичного досвіду народу.

Дошкільна освіта як перша сходинка в цілісній системі освіти виступає основою для збереження духовного здоров'я. У Законі України про дошкільну освіту визначено, що «дошкільна освіта – цілісний процес, спрямований на: формування в дитини дошкільного віку моральних норм, набуття нею життєвого соціального досвіду». Саме тому одним із провідних її завдань є збагачення культурно-освітнього потенціалу народу, починаючи з дошкільного дитинства, формування та збереження духовного здоров'я, досягаючи тим самим якісно нового розвитку суспільства в цілому [20].

Духовне здоров'я залежить від рівня оволодіння духовними цінностями й обумовлюється психічним здоров'ям особистості – її *врівноваженістю, психологічною стійкістю, самодостатністю та спрямованістю її мотиваційної сфери*. Водночас фізично здорова особистість володіє високим рівнем працездатності, стійкістю організму до негативних природних та соціальних чинників, крім цього, оптимальний рівень фізичного здоров'я впливає на інтереси особистості, спосіб мислення, обумовлює її оптимізм, впевненість у власних можливостях, пробуджує інтерес до духовних цінностей і стає важливою передумовою духовного здоров'я [10].

Духовне здоров'я особистості – це прагнення до істини, добра, це здатність діяти із любові до ближнього, це причетність до живої і неживої природи. Духовне здоров'я є головним джерелом життєвої сили й енергії. Його характеризують як здатність людини співчувати, співпереживати, надавати допомогу іншим, бажання покращити навколишнє життя і активно сприяти цьому; чесність і правдивість; самовдосконалення особистості як частини вдосконалення світу; відповідальне ставлення до самого себе і свого життя. Духовному здоров'ю належить особлива роль у збереженні, зміцненні та відтворенні фізичного здоров'я – тільки людина високодуховна і культурна може знайти індивідуальні шляхи до здоров'я, опанувати для цього різні техніки підтримки тіла й духу [40].

Збереження духовного здоров'я дітей дошкільного віку – головна мета як дошкільного виховання так і освіти загалом [20]. Приділяти увагу збереженню духовного здоров'я молодого покоління необхідно від самого народження, використовуючи різноманітні духовні чинники існування людської цивілізації. *Найкращими помічниками в пізнанні істинних цінностей людства, гармонії і краси є мистецтво, освіта, виховання, мораль та етика* [42, с. 34].

Час, в якому ми живемо, справедливо називають складним та поворотним, дефіцитним на добро, вихованість, культуру, духовність. Причин такого становища багато, ситуація в країні вимагає кардинальних

перемін у навчально-виховному процесі. Тому надзвичайно гостро стоїть проблема збереження духовного здоров'я суспільства, у зв'язку з цим абсолютно очевидна необхідність звернення до мистецтва як до одного з найважливіших засобів розкриття духовного потенціалу особистості, стимулювання її розвитку. Мова йде про майбутнє – те у якому житимуть і працюватимуть сьогоднішні діти. А про які цінності ми можемо говорити, не виховуючи дітей духовно. Адже саме в дошкільному віці формуються духовні почуття, засвоюються норми і правила поведінки, формуються риси характеру і духовні звички.

Результати наукових досліджень дають підстави стверджувати, що із загального числа проявів національної культури – найбільший вплив на формування особистості, що відбувається найінтенсивніше в дитячому віці, справляє мистецтво. Це пов'язано з тими функціями, котрі мистецтво виконує, як елемент суспільної та індивідуальної свідомості. Мистецтво є невід'ємним елементом збереження духовного здоров'я та усіх видів людської діяльності: пізнавальної, ціннісно-орієнтаційної і перетворюючої. Адже, мистецтво – це передусім виховання душі, виховання почуттів, поваги до духовних цінностей. Воно не тільки відображає життя, але й формує його, створює уявлення про прекрасне, окрилює душу, тіло та розум. Дитину доцільно залучати до духовного світу, починаючи з пренатального періоду (періоду вагітності). Для цього у пригоді батькам і стануть музичні твори, мистецтво (живопис, театр), краса природи тощо. Вчені зазначають, якщо вагітна мама думає про ті якості, які б вона хотіла бачити в майбутній дитині (доброта, чесність, чуйність, працелюбність, краса), то плід на клітинному рівні записує цю інформацію на все життя, таким чином, мама здатна власною духовністю вибудувати духовний світ майбутньої дитини. Уже в ранньому віці дитина емоційно реагує на літературні та музичні твори, ляльковий театр, фольклор, гармонію природи тощо. Ранній та дошкільний вік особливо відзначається наслідуванням дитиною способу життя, поведінки, інтересів та захоплень батьків, тому чим більше уваги сім'я надає

духовній сфері життя, тим вірогідніша мотивація духовного здоров'я у дитини [17, с. 236]

Для збереження духовного здоров'я дітей дошкільного віку використовують різні джерела:

1. Твори образотворчого мистецтва. Під час розглядання картини або скульптури, яка відображає життя людей, тварин чи природні явища, у дитини розвивається не лише сприйняття, а й фантазія. Вона мислить, фантазує, уявляє, бачить за картиною образи, долі, характери.

2. Музику, яка, відображаючи дійсність за допомогою мелодій, інтонацій, тембру, впливає на емоційно-почуттєву сферу дитини, на її поведінку [15, с. 56].

3. Художню літературу. Головним виразником естетики в літературі є слово. На думку К. Ушинського, слово як засіб вираження в літературному творі набуває подвійної художньої сили. Словесний образ має ще й понятійну основу і сприймається насамперед розумом. Тому література – важливий засіб розвитку інтелекту дітей [28, с. 118].

4. Театр, кіно, телебачення, естрада, цирк. Цінність їх у тому, що крім змістовної частини, вони об'єднують у собі елементи багатьох видів мистецтв (літератури, музики, образотворчого мистецтва, танцю тощо).

5. Поведінку і діяльність дітей. Гідні вчинки дітей, успіхи в різних видах діяльності повинні стати предметом обговорення з естетичних позицій.

6. Природу: її красу в розмаїтті та гармонії барв, звуків, форм, закономірній зміні явищ, які мають місце в живій і неживій природі.

7. Факти і події суспільного життя. Героїчні вчинки людей, краса їх взаємин, духовне багатство, моральна чистота, духовна досконалість повинні бути предметом обговорення з дошкільниками в ході бесід та розмов.

8. Оформлення побуту (залучення дітей до посильної допомоги у створенні естетичної обстановки у груповій кімнаті, дошкільному закладі, вдома) [36, с. 76].

На даний час у дошкільних навчальних закладах активно почали діяти студії та гуртки за уподобаннями, центри образотворчої діяльності, що дає змогу педагогам ширше використовувати індивідуальні та групові форми роботи з дітьми, ефективніше, з використанням наочності ввести дошкільників у світ мистецтва, формувати духовні цінності малят на досвіді предків.

На сучасному етапі розбудови українського суспільства нагальною постає потреба виховувати дітей на таких морально-духовних цінностях, що сприятимуть формуванню та збереженню духовного здоров'я людини, яка буде жити за законами добра, справедливості, чесності, гуманізму. Актуальність проблеми збереження духовного здоров'я пов'язана, принаймні, з трьома основними тезами:

По-перше, наше суспільство потребує підготовки широко освічених, духовних людей, що володіють не тільки знаннями, але і позитивними духовно-моральними рисами.

По-друге, в сучасному світі маленька людина живе і розвивається в оточенні безлічі різноманітних джерел сильної дії як позитивного, так і негативного характеру, які щодня тиснуть на інтелект і почуття дитини, на сферу духовності та моральності, які перебувають у стадії формування.

По-третьє, озброєння духовними знаннями важливе і тому, що вони не тільки інформують маленьку дитину про норми поведінки, прийнятні у сучасному суспільстві, але і дають уявлення про наслідки порушення норм або наслідки даного вчинку для оточуючих людей [7].

Основна мета роботи з дошкільниками – формування та збереження духовного здоров'я та виховання гармонійно-розвиненої, духовно багатой людини. Чітко виражена необхідність формування у дітей нових почуттів, емоційних відтінків, в чому сприяє, в першу чергу, ознайомлення їх з музичними творами та різними творами мистецтва [10, с. 3].

Освітня лінія «Дитина у світі культури» Базового компоненту дошкільної освіти орієнтує на естетичне відношення дошкільників до

реального світу і миру мистецтва. Навчання припускає ознайомлення дітей з витворами мистецтва, внаслідок чого дитина повинна бути здатною емоційно відгукуватися на прояви естетичного в житті та мистецтві, виражати свої почуття у різних видах мистецької діяльності, визначати власне ставлення до творів мистецтва, діставати задоволення від спілкування з творами мистецтва, від творення прекрасного в житті, природі та мистецтві [4, с. 12].

Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля» ставить за мету формування та збереження духовного здоров'я у дошкільників.

У розділі «Соціально-моральний розвиток» викладено завдання та зміст роботи з виховання у дітей гуманних почуттів і доброзичливих взаємин, основ колективізму; конкретизовано зміст знань про норми моралі у суспільстві, що необхідні для формування основ моральних якостей. В Програму введено напрям роботи «Духовне виховання» [4, с. 14].

На сучасному етапі розвитку дошкільної освіти шляхами щодо збереження духовного здоров'я дітей дошкільного віку засобами мистецтва стали: залучення дітей до культури рідного та інших народів, ознайомлюючи з творами фольклору, літератури, декоративно-ужиткового мистецтва, живопису, музики; формування ціннісного ставлення до українських мистецьких традицій шляхом упровадження музейної педагогіки; формування духовно-моральних цінностей засобами художнього слова, музично-хореографічної, театралізованої, образотворчої, художньої діяльності [28, с. 34].

Виняткову роль в збереженні духовного здоров'я дошкільників відіграють заняття естетичного спрямування: малювання, ліплення, аплікація, конструювання, музичні заняття. На таких заняттях діти не тільки здобувають теоретичні знання з конкретних видів мистецтва, а й набувають конкретних практичних умінь та навичок, розвивають свої мистецькі здібності.

Одним із найефективніших засобів збереження духовного здоров'я є музика, тому у Програмі передбачений розділ «Художньо-естетичний розвиток», підрозділ «Музична діяльність» [4].

Музика займає особливе місце у збереженні духовного здоров'я дошкільників завдяки її безпосередній комплексній дії на людину, впливу і на психіку, і на фізіологію дитини, заспокійливу і збудливу дію, формування позитивних і негативних емоцій. Саме тому музика має важливе значення для виховання емоційності, душевної чуйності, етично-естетичних потреб, ідеалів, тобто для формування всебічно розвинутої, гуманної особистості [15, с. 85].

Формування та збереження духовного здоров'я дітей в процесі слухання музики – основні завдання і принципи музичної освіти дошкільників. У методиці слухання музики провідне місце займає виразне виконання пісні, п'єси педагогом, що емоційно зачіпає дітей, які слухають твір. Великий інтерес у них викликає інсценування пісні, використання іграшок, що дозволяє візуально уявити динаміку музичного образу. Зокрема, найбільше приділяється увага фрагментарному включенню дітей у різні види музичної діяльності.

Музичний розвиток дитини-дошкільника надає нічим не замінний вплив на збагачення духовного світу. Це процес становлення та розвитку музичних здібностей на основі природних, формування основ музичної культури, творчої. Музичний розвиток надає нічим не замінний вплив на загальний розвиток: формується емоційна сфера, удосконалює мислення, дитина стає чуйною до краси в мистецтві та житті.

Саме музика, музичне виховання може надати велику допомогу в збереженні духовного здоров'я дитини. Під впливом музики, музичних вправ та ігор за умови використання правильно підібраних прийомів, позитивно розвиваються психічні процеси і властивості особистості. Музика і різні види музичної діяльності мають специфічні можливості і вплив на формування особистості дитини [65, с. 12].

Вплив інструментальної музики переплітається з переживанням духовної складової її змісту, яка конкретизується назвою твору, особливостями історії створення, співзвучністю ідей теперішнього часу. Музично-естетична культура особистості постає як частина загальної духовної культури. У широкому сенсі музичне виховання – це формування духовних потреб людини, його моральних уявлень, інтелекту, розвитку ідейно-емоційного сприйняття та естетичної оцінки життєвих явищ. Музика поєднанням своїх виразних засобів створює художній образ, який викликає асоціації з явищами життя, з переживаннями людини. Поєднання виразних засобів в музиці з поетичним словом (наприклад, в пісні, опері), з сюжетом (в програмній п'єсі), з дією (в спектаклях) робить музичний образ більш конкретним, зрозумілим.

Музика володіє могутнім емоційним впливом, вона пробуджує в дитині добрі почуття, робить її емоційнішою, духовно чистішою, кращою, тому що в переважній більшості вона передбачає позитивного героя, піднесені емоції. Специфіка дії музики на збереження духовного здоров'я людини пов'язана насамперед з розвитком емоційно-моральної чуйності. Духовна чуйність дозволяє співпереживати людині або іншій живій істоті, відгукуватися співчуттям, жалем, ніжністю, а також радістю за іншого.

Музичне виховання розглядається в дошкільній педагогіці як невід'ємна частина збереження духовного здоров'я підростаючого покоління, підсумком якого є формування загальної культури особистості. Можна зробити висновок про те, що музика прикрашає життя, робить його цікавішим, а також відіграє важливу роль в загальній роботі з виховання дошкільників. Музичний розвиток надає нічим не замінний вплив на загальний розвиток: формується емоційна сфера, удосконалюється мислення, дитина стає чуйною до краси в мистецтві і житті [65, с. 17].

Для збереження духовного здоров'я дітей дуже важливу роль відіграє прилучення дошкільників до культури через знайомство з літературою, живописом; вивчення народних звичаїв, традицій, промислів. Вирішальну

роль у цілеспрямованому формуванні культури особистості відіграє художня діяльність, яка необхідна всім людям без винятку, бо вона допомагає формувати активне творче ставлення людини до праці, до життя взагалі [38, с. 91].

Найчастіше у дошкільних закладах дітей прилучають до таких видів художньої діяльності: зображувальна діяльність (сприймання творів образотворчого мистецтва, малювання, ліплення, виготовлення аплікацій); музична діяльність (сприйняття музики, співи, ігри, танці, хороводи, гра на музичних інструментах); художньо-мовленнєва діяльність (слухання казок, розповідей, читання віршів, творчі розповіді тощо); театралізована діяльність.

Розвиток чуттєвої та емоційної сфери дошкільників засобами образотворчої діяльності, сприйняття і розуміння прекрасного починається у дитинстві. Дорослий допомагає дитині знайти, відчутти і зрозуміти красу поезії, музики, живопису, а через мистецтво глибше усвідомити все, що її оточує: природу, предмети, працю людини і її духовні надбання. Краса нерозривна з добротою, вона облагороджує життя, надихає людину на добрі справи. Усі види мистецтва, а також краса природи сприяють розвитку естетично насиченого сприймання, яке викликає хвилювання, радість, захоплення, зацікавленість, прагнення створити прекрасне та виразити це словами, мовою, цікавою казкою чи розповіддю. Адже дитина через образотворчість «розповідає» про свій власний світ, про свої фантазії, уяву, почуття. Враження з дошкільного дитинства відкладаються в пам'яті на все життя і вирішують подальший розвиток людини. Досвід образотворчої діяльності, через який людина проходить у дитинстві, позначається на формуванні її особистості. Можна з твердістю сказати, що із дітей з творчими здібностями виростуть всебічно розвинуті люди, незалежно від того, яку саме професію вони оберуть у подальшому житті. Тому важливо створити сприятливі умови для творчої самореалізації кожної дитини, формування її життєвої компетентності, розвитку в ній ціннісного ставлення

до світу природи, культури, самої себе та інших людей [43, с. 29]. Заняття з малювання та інших видів художньої діяльності створюють основу для повноцінного змістовного спілкування дітей між собою та з дорослими; виконують терапевтичну функцію, відволікаючи дітей від сумних подій, знімають нервову напругу, страхи, викликають радісний, піднесений настрій, забезпечують позитивний емоційний стан. У процесі художньої діяльності дитина відчуває різноманітні почуття: радіє прекрасному і красивому зображенню, засмучується, намагається досягти кращого результату. Працюючи над зображенням, дитина не тільки оволодіває новими образотворчими навичками і прийомами, а й вчиться усвідомлено їх використовувати, створюючи який-небудь сюжет передає свої почуття. Діти повинні не просто дивитися на об'єкт, впізнавати і виділяти його властивості, вони повинні побачити його художні достоїнства, які належить зображати. Якість бачити «красиве» потрібно розвивати постійно. Уміння споглядати красу, насолоджуватися нею дуже важливе для розвитку дитячої творчості. Особливості творчості дітей – це щирість, емоційність, безпосередність, змістовність, сміливість, гуманізм, оптимізм, яскравість, барвистість декоративність, виразність. Формуючи у дітей вміння милуватися красою природи, мистецтва, людського благородства, ми допомагаємо виразити їм себе в малюнку. Необхідність особливої уваги до збереження духовного здоров'я дошкільників обумовлена тим, що воно є основою прилучення дитини до світу культури. З її допомогою забезпечується оволодіння нормами і правилами взаємодії з природою й оточуючими людьми, а це і становить суть культури та духовності. Це здійснюється за допомогою читання, розповідання творів, розглядання різних ілюстрацій і картин, щоденних спостережень за навколишньою дійсністю; діти дізнаються, пізнають, осмислюють, творять, в результаті розрізняють хороше від поганого, добре від злого, дають свою оцінку побаченому. Будь-який твір мистецтва, будь-який об'єкт природи вчить дітей захоплюватися,

співпереживати, бути емоційним, виховує духовну особистість, цінителя Краси і Прекрасного [52, с. 76].

Таким чином, збереження духовного здоров'я мистецькими творами як провідної якості особистості – велике і складне завдання, що має завжди бути у центрі уваги вихователів та батьків.

1.4. Збереження духовного здоров'я дітей дошкільного віку мистецтвом слова

Проблема збереження духовного здоров'я підростаючого покоління сьогодні відноситься до розряду глобальних. Всеохоплююча духовна криза, позначилась і на сучасній освіті, у змісті якої спостерігається світоглядний хаос, орієнтація на бездуховний інтелектуалізм, що негативно позначається на духовному і фізичному здоров'ї особистості дитини.

Поняття «духовне здоров'я» набуває у педагогіці особливого значення, оскільки процес виховання дитини – це, по суті, є залучення її до цінностей культури задля її розвитку, вдосконалення, і потенційно, удосконалення довколишнього світу, суспільства. У зв'язку із цим постає завдання творчого переосмислення засобів виховного впливу на дитину, починаючи з раннього віку, бо, за справедливим висловом Януша Корчака, «реформи в житті дорослих слід починати в душах дітей» [39, с. 54].

Ще на початку ХХ століття збереження духовного здоров'я українські педагоги пов'язували з Біблією – «основним джерелом духовності», з народною культурою і рідною мовою (І. Огієнко). Збереження духовного здоров'я дитини вбачали і через естетизацію особистості (особистісно-естетично-мистецька духовність (Я. Мамонтов); і через звернення до внутрішнього світу, сприйняття свого «Я» й розкриття його через різні засоби (О. Музиченко). Духовному світові особистості, що формується, надавав великого значення В. Сухомлинський. Конкретизуючи специфіку духовного здоров'я, видатний педагог опирався на діяльнісний підхід, який характеризує все життя дитини і є поштовхом для змін – фізичних,

психічних, інтелектуальних, моральних, етичних, естетичних. Ці зміни, в залежності від віку, і визначають особливості духовної сфери дитини, її наповнення різними смислами [56].

Сучасні дослідження (С. Анісимов, І. Бех, Є. Бондаревська, Н. Бондаренко, І. Вавилова, Н. Крилова, О. Сухомлинська тощо) засвідчують, що проблема збереження духовного здоров'я вивчаються в різних напрямках. Науковий пошук українських педагогів звертається і до християнської традиції, і до зв'язків з естетичним вихованням, і класичної педагогічної спадщини. Аналіз різних підходів до визначення духовного здоров'я, показав, що їх об'єднує те, що в змісті духовного здоров'я як її серцевині вчені виділяють моральні цінності. Моральність є найбільш важливою складовою духовного здоров'я, що знаходить прояв у таких якостях особистості, як добро, милосердя, гуманізм, свобода, любов, повага до ближнього тощо. Крім того, нарівні з моральними цінностями функціонують і розвиваються естетичні цінності. Водночас залишаються недостатньо вивченими питання, пов'язані із визначенням змістової сутності духовного здоров'я дитини дошкільного віку; практикою використання української художньої літератури як ефективного засобу збереження духовного здоров'я дошкільників [38, с. 92].

Основною тенденцією дошкільного періоду дитинства є становлення основних особистісних якостей людини, формування основи її самосвідомості, її емоційної сфери, духовності. У старшому дошкільному віці дитина живе почуттями. Це сенситивний до яскравості, виразності предметів та явищ період, і завдання вихователя полягає в розвитку чуттєвої сфери дитини, виявленні взаємозв'язків мислення і почуттів. Як зазначає Н. Бондаренко, дитина старшого дошкільного віку частіше ідентифікує себе з об'єктом, який викликає яскраві емоційні реакції. Стосовно збереження духовного здоров'я старших дошкільників учена зауважує, що більш прийнятним буде визначення, згідно з яким «ідентифікація розглядається як акт інтерперсонального ототожнення, в якому переживання інших подані як власні. Процес інтеріоризації в цьому випадку може бути розглянуто як

окремий механізм духовного здоров'я, породжений і зумовлений діями механізмів наслідування, нормативної регуляції, ідентифікації» [11, с. 76]. На думку, Н. Бондаренко «духовна творчість дитини полягає в породженні нею нових форм дієвого ставлення до світу, нових зразків культури в процесі засвоєння творчого потенціалу людства. Дошкільний вік – це тільки початок формування взаємовідносин дитини з іншими людьми. У цей час ще можливо відкрити дитині світ душі іншої людини, не як суперника чи конкурента, а як особистості зі своїм світоглядом, почуттями, ідеалами, проблемами та труднощами. Дорослим, які оточують дитину в повсякденному житті, треба допомагати їй розпізнавати життєві реалії та будувати свою поведінку за нормами добра, милосердя, толерантності» [11, с. 82]. Оскільки любов, благодіяння, милосердя – це сфера прояву людського духу, то й дітей привчають до того, що ці чесноти мають виявлятися в їхньому житті щоденно і не повинно залежати від власних симпатій чи антипатій до інших. Вихователь має лише добирати адекватні засоби впливу на дітей, щоб пробуджувати вищі духовні почуття.

Одним із найбільш ефективних засобів збереження духовного здоров'я дитини дошкільного віку ми вважаємо мистецтво слова, оскільки саме в ньому представлені ідеальні моделі високоморальної поведінки особистості та краси людського духу. У найкращих літературних зразках духовність людини розкривається в художніх образах, які викликають глибокі моральні та естетичні переживання, цим самим закладаючи фундамент духовності. Дитина, ототожнюючи себе, з яскравими героями, або подіями художнього твору, усвідомлюючи його текст і зміст здатна на емоційні переживання, співчуття. Все це сприяє збереженню духовного здоров'я дошкільників [59, с. 34].

Добираючи художні твори для читання дітям, слід пам'ятати передусім про їх художню цінність. Українська література для дітей багата на талановитих поетів і письменників. Твори Л. Глібова, Лесі Українки, О. Олеся, М. Рильського, П. Тичини, М. Познанської, Г. Бойка, Д. Білоуса, художньої форми рідного слова, що сприяє не тільки розвитку в

дошкільників рідного мовлення, а й вихованню духовно-багатої особистості. Розглянемо можливість використання деяких творів видатних українських авторів, спрямованих на збереження духовного здоров'я дітей дошкільного віку, виходячи з того, що педагог добирає художній твір залежно від конкретних педагогічних завдань, які стоять перед ним.

Іван Франко вважав, що «спочатку доцільно знайомити дітей з людськими взаєминами через казкові форми, бо «гола правда життя» може бути занадто болючою для них. Казка ж передасть дитині мудрий народний погляд на життєві конфлікти, оптимістичну віру в перемогу добра і правди. Сприймаючи казкових героїв, сміючись над ними або співчуваючи їм, дитина винесе звідси уявлення про людські чесноти, гідність і справедливість. Так, Заєць (казка «Заєць і Їжак») зазнає покарання за те, що боляче образив Їжака, посміявшись над його кривими ногами. Усвідомлюючи ідейну суть цієї казки, дитина починає розуміти просту духовну істину, відкриту їй автором: *«Ніколи не підіймай на сміх бідного чоловіка, хоч би се був простий, репаній Їжак»* [39, с. 142]. Казка «Лисичка і Журавель» подає багатий матеріал для проведення морально-етичної бесіди за своїм змістом. У ній викривається нещирість улесливої Лисиці, яка привітно зустрічає кума, та, пригощаючи його, дбає тільки про те, щоб він менше з'їв. Моральне кредо «стався до інших так, як би ти хотів, щоб вони ставились до тебе», стає доступним дітям після читання цієї казки. У багатьох казках І. Франка сильний, хитрий і підступний звір зустрічається із слабким і чесним. Проте підступність завжди викривається, а хижак несе заслужену кару. Так, у казці «Вовк, Лисиця і Осел» чесний і довірливий Осел розгадує злі наміри противників і врятовує своє життя, а злодії гинуть. Казка «Кролик і Ведмідь» закінчується перемогою лісової дрібноти над сильними і хижими мешканцями лісу. Розділяючи радість переможців, дитина дійде висновку, що завдяки єднанню, колективній мудрості можна захистити правду і справедливість. Морально-виховні ідеї закладені І. Франком і в казочки для наймолодших дітей («Киця», «Ріпка»). Ці ідеї він поглиблює в дусі християнської етики в казці – «Суд святого Миколая». Ця

казка навчає дітей уже не просто шанувати менших (як у «Ріпці») чи співчувати скривдженим (як у «Киці»), а безкорисливо допомагати знедоленим, немічним чи хворим [58, с. 76].

Родинні читання, або читання в умовах дошкільного навчального закладу, дають дитині змогу подумки брати участь у житті персонажів, ставати на бік добрих і мужніх, жаліти скривджених. Важливо, щоб діти не просто «проковтнули» прочитане, а й пропустили його крізь себе. А для цього потрібно допомогти їм краще усвідомити поведінку героїв, переглянути й прокоментувати малюнки, загострити увагу на моральних якостях дієвих осіб. З цією метою використовують казки й оповідання Михайла Коцюбинського: «Про двох цапків», «Дві кізочки», «Десять робітників», «Івасик та Тарасик», «Чого ж вони зраділи?» У коротких казочках «Про двох цапків» та «Дві кізочки» автором чітко зображено такі негативні риси, як упертість, гордість та непоступливість, які порівнюються з позитивними – поступливістю й винахідливістю. У творах для дітей М. Коцюбинським дається непряма оцінка тих чи інших вчинків людей, народне розуміння таких моральних категорій, як добро і зло, упертість і поступливість, чесність і брехливість, працелюбність і ледарство [58, с. 115].

Народні казки, як своєрідний засіб формування та збереження духовного здоров'я дитини, привертали увагу Лесі Українки. Власні казки поетеса теж насичувала розкриттям важливих для неї духовних цінностей, які бажала передати дітям. Казки Лесі Українки для дітей відзначаються досконалістю композиції, динамічністю сюжету, майстерністю, багатством мови. Так, у казці «Біда навчить», цілком оригінальній за своїм сюжетом, але з усіма ознаками народних казок про тварин, викриваючи через образи птахів різні пороки, властиві людям, Леся Українка навчає дітей цінувати мудрість і досвід, жити в злагоді з іншими, і, що найголовніше – вірити в себе. Життя без мрії письменниця заперечує в казці «Метелик», в якій протиставляються образи Лилика і Метелика. Казка «Лелія» насичена фантастичними образами, незвичайними перетвореннями, здатними вразити уяву дітей. Казка сприяє

вихованню естетичних смаків дитини, вчить її відрізняти красу справжню від штучної, навчає найголовнішому – бачити цю красу в простих людях праці, які під тягарем несправедливості, гніту, все ж таки зберігають здатність розуміти прекрасне [52, с. 45].

В основі поетичного світовідчуття Олександра Олеся, лежить ідея гармонії всього органічного світу. Твори видатного поета збагачують внутрішній світ дитини, розвивають дитячу фантазію, навчають любити природу, рідне слово («Ялинка», «Снігурі», «Вовчєня», «Рак-рибалка», «Над колискою», «Весна, весна! Радійте, дітки...», «Роси, роси, дощику, ярину...», «Два хлопчики на ставочку», «Бджілка і зозуля» тощо). Уміння поета створити потрібний настрій, а у творах для дітей він поєднаний із глибоким розумінням дитячої психології, одухотворення природи, використання народнопоетичних засобів: символів, епітетів, порівнянь – забезпечують глибокий ліризм творів О. Олеся.

Психологічною і філософською основою поетичної особистості Максима Рильського був віталізм, як любов до життя, як відчуття повноти життя, як доброта, як любов до Людини, і він вносив цей животворний струмінь у всі свої поезії для дітей: *«Хлюпоче синя річка – Ой річка, ой ріка! Юрба нас невеличка, зате ж бо гомінка! І співи тут, і крики, і радість тут, і сміх. А вколо, як музики, - гурти пташок дзвінких. І кожна ж то співає, і кожна поклика: Ой небо, ой безкрає, ой річка, ой ріка!»* [39, с. 239].

Наталя Забіла просто, дохідливо, з великою зацікавленістю розповідала дітям про речі дуже важливі, вселюдські духовні цінності та пріоритети, що залишаються незмінними у всі часи. Так, у циклі віршованих оповідань «Ясочина книжка» Наталя Забіла показує формування важливих рис характеру дитини, яка живо сприймає великий та дивовижно різноманітний світ, дуже уважно прислуховуючись і придивляючись до нього. Все це письменниця не описує загальними словами, а показує в живій взаємодії Ясочки з реальним життям, всебічно розкриваючи яскравий портрет дівчинки. Дітям дуже подобаються такі твори, адже вони розповідають їм про

них самих.

Казки для дошкільників Миколи Трублаїні нагадують народні казки про тварин. Але письменник уводить у них персонажі дітей, чим забезпечує ще міцніший контакт з малечею. У казці «Про дівчинку Наталочку та сріблясту рибку» розповідається про маленьку сріблясту рибку, яку хотів з'їсти великий білий лебідь, та про маленьку дівчинку, яка зарядила цій біді, віддавши свої черевички для спасіння рибки. Казка Миколи Трублаїні у простій формі допомагає усвідомити дитині досить складну духовно-ціннісну властивість особистості – альтруїзм [60, с. 28].

Образ «гострого лікаря», зображений у казках Оксани Іваненко («Чудесна квітка», «Три бажання», «Чарівні зерна») М. Вінграновського, І. Малковича тощо вирізняються високим ідейно-художнім рівнем, що справляє сильний емоційний вплив на дитину, відображенням краси й довершеності справедливо ототожнюють з особою самої письменниці, яка створила його, щоб вустами свого героя сказати дітям: *«Я люблю вас, а щоб ви були щасливі, вам необхідно позбутися таких хвороб, як лінощі, заздрість, зазнайство, зрадливість, боягузтво, чванькуватість!»* [39, с. 249].

Художні твори Василя Сухомлинського для дітей дошкільного віку, позбавлені прямого дидактизму. Вони спонукають розум і почуття дитини до аналізу вчинків літературних героїв, до відповідних висновків, викликають бажання наслідувати їх або, навпаки, чинити по-іншому. Ця особливість творів для дітей В. Сухомлинського – відсутність готових рецептів, спонукає дітей до всього дійти самим. Окремі з них навіть завершуються риторичними запитаннями, або ж таке запитання винесене в заголовок («А серце тобі нічого не підказало?», «Чи винен м'яч?»).

Левову частку художніх творів для дітей В. Сухомлинського займають твори морально-етичного спрямування. В оповіданні «Горбатенька дівчинка» автор піднімає проблему добра і зла, підводить дітей до розуміння того, що тільки любов народжує любов. Читання цього оповідання і наступна морально-етична бесіда за цим твором, безумовно дадуть дітям на все життя гарний

приклад співчуття до ближнього, співпереживання і бажання виявити йому підтримку [56].

Відомо, що найбільш значуще людське почуття, яке робить людину людиною, є совість. Непросто сформувати усвідомлення його сутності в дошкільників. Досягається це поступово, в результаті переживання дитиною різних морально-етичних ситуацій, у яких проявляється її або чиясь совість. А Василь Олександрович у казці «Як Наталя у лисиці хитринку купила» дає дітям уявлення про совість у протиставленні з підступністю, які між собою є не сумісними. Так само в оповіданні «Дідова колиска» педагог формує у дітей поняття «Батьківщина» таким, здавалось би, віддаленим засобом, суто побутовим предметом – дитячою колискою, в якій колись виколисували дідуся сучасного хлопчика. І від думки про єдність поколінь, через збереження пам'яті про предків педагог проводить таке просте, але вагоме і водночас доступне для дитячої свідомості метафоричне узагальнення: *«Наша сучасна колиска – це наше рідне село, рідна хата, мати, батько. Із рідної хати починається для нас наша Батьківщина»* [39, с. 263].

Поетичний світ Миколи Вінграновського надзвичайно цікавий, багатий, яскравий, барвистий. Автор умів зазирнути в душу дитини, проїнятися її інтересами, турботами. Його поезія – це справжній клад національного духовного смислу. Візьмемо для прикладу поезію «Перша колискова»: *«Спи, моя дитино золота, спи, моя тривого кароока, в теплих снах ідуть в поля жита, і зоря над ними йде висока...»*. Поет підібрав дуже ніжні і зворушливі звертання до дитини: «дитино золота», «тривого кароока», «гіллячко голуба». Але разом з тим із поезії випливають і громадянські мотиви, які виражені словами: *«В тобі не спить хай Україна», бо «вона – для тебе і для світу»* [39, с. 276].

У Анатолія Костецького є низка поезій, які налаштовують дитину замислитись про все, що її оточує: природу, довкілля, стосунки між людьми. Події, стани, настрої автор зображує, дивлячись на все, що відбувається, через призму дитячого світосприйняття: на прихід весни, яка приносить дива:

«То серед двору із-за снігу раптово визирне трава, то раптом лагідні веснянки засіють щоким та носи чи розщобечуться ще зранку птахи на сотні голосів!...», і навіть «Славко – дражнила й задирака! – Наталці проліски приніс!..»; на те, що все йде не так, як слід, якщо образиш маму, і тому дитина вирішує: *«Піду пробачення попрошу – хай знову стане все хорошим»;* на те, як взимку дитячі руки зігрівають рукавички, які *«теплі тому, що наші ласкаві бабусі і мами влітають тепло своїх рук між нитками»* [39, с. 290-291]. Щоб допомогти дитині зрозуміти те, що в житті щастя і біль часто йдуть поруч поет згадує сонячного зайчика – поетичне втілення світла та доброї усмішки: *«Вдень у піжмурки по лісу гра з кульбабами, заплітає в тепле листя літо бабине. А під вечір між куцями плаче, стомлений, бо живе один, без мами, зайчик сонячний»* [39, с. 291-292].

Таким чином, формування та збереження духовного здоров'я дітей дошкільного віку відбувається у тісному взаємозв'язку з її емоційним розвитком. Емоційне ставлення дитини до довколишнього світу стає посереднім показником становлення її духовної сфери. Художня література сприяє виникненню в дитини саме емоційного ставлення до дійсності, яка описується в ній. Звичайно, шлях до духовного здоров'я в кожній людині суто індивідуальний. Але жодний духовно-ціннісний орієнтир не є вродженим, його потрібно прищеплювати дитині. І доречно тут може прислужитися художнє слово української літератури для дітей.

РОЗДІЛ II. ЗАСОБИ НАРОДНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИКОРИСТАННЯ ДЛЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ ДУХОВНОГО ЗДОРОВ'Я ДОШКІЛЬНИКІВ

2.1. Народна педагогіка – провідний засіб збереження духовного здоров'я

Нові економічні, політичні, соціальні та інформаційні реалії вносять свої корективи у дошкільну освіту й систему підготовки педагогічних працівників дошкільних закладів. У Національній доктрині розвитку освіти зазначається, що «підготовка педагогічних працівників, їх професійне вдосконалення – важлива умова модернізації освіти». Передусім це стосується підготовки вихователів дошкільних закладів, від діяльності яких, безумовно, залежатиме збереження духовного здоров'я дошкільників [45, с. 4].

Згідно із Законом України «Про дошкільну освіту»: дошкільна освіта є обов'язковою первинною складовою частиною системи безперервної освіти в Україні. Дошкільна освіта – цілісний процес, спрямований на: забезпечення різнобічного розвитку дитини дошкільного віку відповідно до її задатків, нахилів, здібностей, індивідуальних, психічних та фізичних особливостей, культурних потреб; формування у дитини дошкільного віку моральних норм, набуття нею життєвого соціального досвіду [20].

Завданнями дошкільної освіти є: збереження та зміцнення фізичного, психічного і духовного здоров'я дитини; виховання у дітей любові до України, шанобливого ставлення до родини, поваги до народних традицій і звичаїв, державної та рідної мови, національних цінностей українського народу, а також цінностей інших націй і народів, свідомого ставлення до себе, оточення та довкілля; формування особистості дитини, розвиток її творчих здібностей, набуття нею соціального досвіду; виконання вимог Базового компонента дошкільної освіти, забезпечення соціальної адаптації та готовності продовжувати освіту; здійснення соціально-педагогічного патронату сім'ї [45, с. 5].

Ефективність роботи освітніх закладів залежить не лише від програм

навчання і виховання, а й від особистості педагога, його взаємин з дітьми. Безперечно, кожен талановитий, висококваліфікований, вдумливий педагог поєднує у своїй практиці загальнотеоретичні досягнення педагогіки, власний досвід, особистісні переваги та особливості дітей, з якими він працює. Тому навіть найдосконаліша теорія не може дати вичерпної відповіді, яким бути педагогу, однак вона є основою, на яку мусить опиратися навіть найобдарованіший з них [45, с. 6].

Потужний виховний потенціал, який діє на свідомість дитини, формування її світогляду, ціннісних орієнтацій містить народна педагогіка, засоби якої перетворюють суспільні, вселюдські, національні цінності у внутрішнє надбання, усвідомлене особистісне ставлення, внутрішні мотиви й керівництво до дії. Народнопедагогічний чинник передбачає глибоке знання історико-культурної спадщини свого народу, мови, традицій, звичаїв і на основі цього шанобливе ставлення до цих вікових народних надбань, почуття гордості за приналежність до свого народу, працю на благо його добра, творенні цінностей життя свого народу. Сутність народної педагогіки дослідники розкривають у сукупності і взаємозв'язку понять, поглядів, ідей, досвіду в теорії та практиці національного виховання (Г. Ващенко, О. Духнович, В. Кузь, В. Майборода, В. Мосіяшенко, І. Огієнко, С. Русова, М. Стельмахович, В. Сухомлинський, Є. Сявакко, П. Щербань, М. Ярмаченка тощо). Народ і виховання – це два взаємопов'язані поняття, які не існують одне без одного. В історії людства так повелося, що кожний народ передає свій суспільний досвід, духовне багатство з покоління в покоління як спадок старшого покоління молодшому. Народ завжди виступає вихователем молодшого покоління, а виховання при цьому набуває народного характеру. Щоб успішно виховувати дітей на народних засадах, педагогам необхідно знати ту предметну галузь, на якій базується їх діяльність – народну педагогіку.

Народна педагогіка – це галузь педагогічних знань, які полягають у прояві певних поглядів народу на завдання і мету виховання та сукупність методів, засобів, умінь та навичок виховання та навчання.

Ідея народності є провідною для педагогічного світогляду О. Духновича. За переконаннями вченого, «людину представляють натура, наука і звичай; природні здібності вона отримує від народження, а наука і звичаї дають вправи і настанови, виховують». Основними засобами, які є найефективнішими у вихованні особистості, вважав «рідну мову, фольклор, звичаї народу, художні тексти, культуру та працю, гідні для наслідування приклади дорослих, доцільно підібрані заохочення та покарання» [18, с. 203-208].

На думку К. Ушинського «центральною ідеєю всієї педагогічної системи є ідея народності, що поєднується із принципами моральності й гуманності». Обґрунтувавши положення про те, що у кожній педагогічній системі є своя особлива мета і свої особливі засоби для досягнення цієї мети, він переконливо довів, що народ, який хоче зберегти націю, повинен опиратися на власну національну систему виховання, яка ґрунтується на народній педагогіці [62, с. 89].

Найважливішим засобом народного виховання, за переконанням К. Ушинського, є «вся народна культура як єдине ціле. Всі елементи народної культури – мова, казки, духовні й літературні традиції, – впливають на формування базових якостей особистості й особливостей національного характеру». Але особливе місце у вихованні він відводить все-таки рідній мові як складовій народної культури. Саме рідна мова, на думку К. Ушинського, має найсильніший духовно-моральний вплив на збереження духовного здоров'я дитини: «Кожне слово мови, кожна його форма, кожне вираження є результат думки й почуття людини, через які відбилася в слові природа країни та історія народу. Успадковуючи слово від предків наших, ми успадковуємо не тільки засіб передавати наші думки й почуття. Від всього життя народу це єдиний живий залишок на землі, і ми – спадкоємці цих

живих багатств, у яких склалися всі результати духовного життя народу».

Саме такі переконливі приклади і засоби духовного вдосконалення особистості, які споконвіків використовував український народ, К. Ушинський знайшов у фольклорі, зокрема у казці, і в результаті тривалих спостережень за народним вихованням упевнився, що ніхто не здатний «змагатися в цьому випадку з педагогічним генієм народу». Ідеал людини, представлений у фольклорі, позначений кращими якостями душі народної, як от: чесність і працьовитість, співчуття і прихильність до слабких і покривджених, глибокий патріотизм і оптимізм у найскрутніші хвилини життя, товариська взаємовиручка, щире прагнення до знань і краси [62, с. 223].

Досить вагомий внесок у розвиток народної педагогіки вніс педагог-демократ – А. Макаренко. Він відводив чільне місце народній педагогіці у процесі виховання в нових, післяреволюційних умовах, поширював її ідеї, використовував народні педагогічні методи у своїй роботі з дітьми. Вчений призивав педагогів-гуманістів не руйнувати народні педагогічні традиції, а переосмислювати їх, і наповнювати новим змістом, критично підходити до відбору народних традицій. Велику увагу як фактору виховання педагог приділяв народним іграм і танцям. Для А. Макаренка, як і для Я. Коменського й К. Ушинського, «народ – це великий педагог» [34].

Ідеї А. Макаренка про народну педагогіку знайшли підтримку й подальший розвиток у його послідовників. Найбільш відомий з них видатний педагог В. Сухомлинський. «Народ – живе, вічне джерело педагогічної мудрості», – зазначав він [62]. Незаперечним є і той факт, що захоплення В. Сухомлинського українською народною педагогікою було великим і щирим протягом усього життя. Саме з цього невичерпного джерела народної моралі, з ментальності українського народу, з народної педагогіки, яку видатний педагог вважав джерелом, фундаментом педагогічної науки, він радив черпати «духовну енергію справжньої людяності, дружби і товариськості, справжнього братства вільних людей», відповідальність,

почуття вдячності людям, доброту, чуйність, гуманність, турботу про батьків, тобто ті якості, які є народнопедагогічними цінностями [62].

У теорії української дошкільної освіти знайшли своє продовження ідеї сучасних класиків педагогіки. Так, А. Богуш при визначенні пріоритетів у народознавчій роботі з дітьми дошкільного віку акцентує увагу на потребі оптимального поєднання загальнонаціонального та регіонального аспектів української культури [9].

За останні роки досліджено ефективність використання народної педагогіки у трудовому (Ю. Коломієць, Т. Мацейків), моральному (Л. Степаненко, С. Стефанюк, К. Плівачук, О. Гордійчук), екологічному (Л. Різник, В. Скутіна), патріотичному (В. Каюков), естетичному вихованні (Р. Дзвінка, Г. Карась, В. Пабат), в процесі формування національної самосвідомості (Г. Кловак), розвитку творчої активності особистості (З. Пазнікова, Н. Соломко) тощо.

Минуле, сучасне і майбутнє – це нерозривні компоненти, які формують світогляд, особистість кожної людини. Тому перед нами, педагогами, ставиться завдання виховання людини, передача її досвіду минулого, донести до підростаючого покоління головне призначення людини на землі, навчити сприймати і любити не лише видиму красу, але й красу морально-духовну, невидиму. Традиційними народно-педагогічними засобами збереження духовного здоров'я дітей впродовж віків були звичаї, традиції і ритуали, які сприяли закономірній організованості і психологічному настрою у всіх вікових змінах, соціальних станах людини тощо. Так, дослідники народної педагогіки Г. Довженок, М. Драгоманов, О. Знойко, О. Ковалевський, І. Огієнко, В. Скуратівський, Ю. Ступак, В. Чайка та інші розкрили глибокоморальну сутність і духовну велич українських традицій. Вони довели, що більшість їх мають дуже давню історію та беруть початок з передхристиянської епохи, коли найсвятішими для наших предків були вогонь, вода та небесні світила [11, с. 76].

Однак у сучасному зверненні до народної педагогіки спостерігається

дещо спрощене та однобічне її розуміння, сприйняття лише її окремих положень, епізодичне використання її засобів. Саме цим можна пояснити те, що освітяни у своїй виховній практиці часто залишають поза увагою унікальні місцеві традиції, не використовують у достатній мірі автентичні фольклорно-етнографічні твори, а також безпідставно ігнорують трудовими святами та обрядами. Щодо останніх, то саме вони виступають традиційною формою передачі соціального досвіду та духовних цінностей, моральних норм і принципів від старшого покоління до молодшого, від суспільства до індивіда. Ефективність свят як засобу виховання полягає в тому, що вони впливають одночасно на свідомість і почуття, задовольняючи духовні потреби підростаючого покоління.

Це, власне, й спонукає багатьох учених, педагогів-практиків до виявлення педагогічних умов ефективного використання народно-педагогічних засобів у виховному процесі дошкільних закладів. Дослідженнями встановлено, що такими, зокрема, є: ґрунтовне комплексне планування роботи і визначення кадрової спроможності; зв'язок з батьками – носіями народної педагогічної мудрості; дослідження педагогічним колективом джерел народної педагогіки; активна участь вихованців та їх батьків у відтворенні, відродженні форм, засобів і методів народної педагогіки; аналіз результативності й передбачення перспективи, планування активних, творчих форм роботи педагогічного колективу [1].

Усі основні засоби і методи народного виховання мають комплексний характер, вирішують одночасно декілька педагогічних завдань. Серед дослідників народної педагогіки немає єдиної думки про засоби народного виховання. У окремих публікаціях до них відносять казки, прислів'я, приказки тощо. Названі джерела утворюють один засіб фольклор.

Отже, результати досліджень учених у галузі народної педагогіки дозволили констатувати, що усі засоби діляться на три групи: засоби матеріальної культури – природа, діяльність; засоби духовної культури – слово, рідна мова, фольклор, релігія, мистецтво, гра; засоби

соціонормативної культури – традиція, громадська думка.

Запропонована класифікація засобів української народної педагогіки має узагальнений характер. Нам же для проведення педагогічного дослідження зручніше користуватися іншою класифікацією, більш детальною. У зв'язку з цим пропонуємо усі засоби народної педагогіки класифікувати таким чином. Засоби народної педагогіки можна розділити на три великі блоки: фольклор, гра, традиції. Кожен з них складається з елементів, що стоять не одноосібно по відношенню один до одного, а тісно пов'язаних між собою. Так, наприклад, будь-яка народна традиція включає елементи гри, пісні, і будь-яка гра не може проходити без використання малих жанрів фольклору: лічилки, мирилки, примовки тощо (рис.2.1).

Рис. 2.1. Засоби народної педагогіки

Однак, ми вважаємо, що з практики народної педагогіки варто виокремити ті форми, методи і засоби, які придатні для «перенесення» в навчально-виховний процес дошкільного закладу в контексті його трансформацій. Результативність щодо збереження духовного здоров'я дошкільників засобами народної педагогіки, як засвідчує аналіз джерельної бази, значною мірою залежить від актуалізації їх змісту та використання з урахуванням вікових особливостей дітей та педагогічних умов діяльності дошкільного закладу [1].

Народні традиції, звичаї та обряди об'єднують минуле, сучасне і майбутнє народу, інтегрують людей у високорозвинену сучасну націю. Засвоєні й примножені не одним поколінням, вони містять у собі духовні, моральні цінності, ідеї, ідеали, погляди, норми поведінки [12, с. 11].

Великі можливості для збереження духовного здоров'я дошкільників закладено в чинних навчально-виховних програмах дошкільної освіти. Саме в дошкільних закладах діти в повсякденному житті довідуються про такі важливі питання, як сім'я, права і обов'язки її членів, взаємодопомога, сімейні традиції; традиції українського народу; культуру та побут регіону в якому живемо тощо. Результативність щодо збереження духовного здоров'я дошкільників засобами народної педагогіки, як засвідчує аналіз джерел, значною мірою залежить від актуалізації їх змісту та використання з урахуванням вікових особливостей дітей та педагогічних умов діяльності дошкільного закладу.

Отже, ціннісне розмаїття народної педагогіки має вагоме значення в становленні особистості, формуванні її ціннісних орієнтацій. У цій невичерпній скарбниці народної мудрості поєднані вселюдські й національні цінності, які не підлягають старінню, адже виконують роль соціально й нормативно - культурних поведінкових аксіом.

2.2. Використання жанрів усної народної творчості щодо збереження духовного здоров'я дошкільнят

Кожен народ має власну концепцію виховання особистості, яка відображає особливості умов життя й менталітету (світосприйняття). На цьому свого часу наголошував К. Ушинський: «Виховання, створене народом і побудоване на кращих народних основах, має ту виховну силу, якої немає в найкращих системах, побудованих на абстрактних ідеях або запозичених в іншого народу» [15, с.195].

У кожного народу свої традиції, свій досвід того, який передається від покоління до покоління, як потрібно виховувати дитину, аби вона виростила

достойною, гідною людиною. Український народ має багатющу духовну спадщину, закорінену в глибину віків, від дохристиянських часів і до наших днів. Народ своїм допитливим розумом прагнув збагнути причину цього, заглибитись у духовний світ людини, виявити ті чинники, від яких насамперед залежить становлення людської особистості. Народна педагогіка, як система ціннісних координат, що передаються від покоління до покоління, у первинне окреслення змісту цього поняття поклала пріоритетність морально-етичних вартостей; честі, чесності, справедливості; фізичної досконалості, краси, духовності, їх гармонійного поєднання; рівноваги серця і розуму; естетики взаємин і побуту; працьовитості; поваги до природи, землі-годувальниці, хліба; належного ставлення до старших; глибинності почуттів, вірності, чуйності; гідності, відваги, готовності стати на захист своєї землі, здатності до самопожертви тощо [18, с. 143].

Принципи виховання духовних цінностей засобами народної педагогіки – правила, норми, переконання, якими керується народ з метою кращого впливу на вихованця:

- *гуманізм* (створення умов для формування найкращих людських якостей і здібностей дитини, повага до особистості, розуміння її інтересів, довіри до неї);
- *природовідповідність* (урахування природи людини);
- *зв'язок виховання з життям* (тісний зв'язок з культурно-історичними традиціями народу);
- *народність виховання* (урахування специфіки спадковості, національної психології, його світогляду);
- *єдність вимог і поваги до особистості* (вимагати не принижуючи, а сприяючи розквіту дитини, ставитись з повагою, піклуватися про дитину).

Методи виховання духовних цінностей засобами народної педагогіки – способи, шляхи досягнення мети виховання (спосіб цілеспрямованого педагогічного впливу на свідомість і поведінку дітей, формування в них благородних якостей, збагачення їх необхідним життєвим досвідом):

- *практично-дійові* (режим праці та відпочинку, гра, товаришування, мовленнєвий етикет);
- *навіювальні* (сугестійні) – казка, легенди, молитва, символ, вірування, сповідь;
- *переконувальні* (бесіда, розповідь, прислів'я, притчи, оповідання, пісня);
- *попереджувальні* – застереження, догляд, контроль, клятва, погроза;
- *спонукальні* (почуття честі, віра, надія, любов, змагання, вимога, суспільна думка, нагадування, обов'язок тощо);
- *оцінювальна, схвалення та покарання* (похвала, подяка, докір, осуд, догана, прокляття) [30,с. 24].

Тому перед нами, педагогами, ставиться завдання виховання людини, передача її досвіду минулого, донести до підростаючого покоління головне призначення людини на землі, навчити сприймати і любити не лише видиму красу, але й красу духовну, невидиму: *«Якщо твої плани розраховані на рік – сій жито, якщо на десятиліття – саджай дерево, якщо на віки – виховуй дітей».*

У наш час національна система освіти дуже часто використовує саме народну педагогіку, культуру, усну народну творчість та фольклор як засіб для збереження духовного здоров'я дітей дошкільного віку.

Засобами народної педагогіки є рідна мова, народні ігри, іграшки, дитячий фольклор, музична, пісенна, хореографічна, художня народна творчість, дотримання національних традицій, звичаїв, свят та обрядів [28, с. 254].

Найпоширенішим засобом народної педагогіки в дошкільному дитинстві є використання фольклору. Усна народна творчість, що включає в себе велику кількість жанрів: казки, прислів'я і приказки, частівки, колискові пісні тощо – це неоціненне багатство українського народу, неосяжна частина історичної культури як національної, так і світової. Через усну народну творчість дитина не тільки опановує рідною мовою, а й, освоюючи її красу,

лаконічність, долучається до культури свого народу, отримує перші уявлення про неї. Вона концентрує в собі весь досвід людства, несе в собі всі форми суспільної свідомості, включає в себе величезну кількість інформації, встановлює спадкоємність між минулим і сучасністю [36, с. 73].

Важливе місце в пам'ятках народної педагогіки більшості народів світу займають *казки*. За своїми жанровими особливостями вони, власне, виступають першими вчителями в сім'ї. Відомий педагог К. Ушинський бачив у народних казках першу спробу створення народної педагогіки [62, с. 114].

Українські народні казки містять інформацію про культуру поведінки та наслідки порушення певних норм. Тобто, казки зосереджуються на духовних цінностях, встановлених українським народом. За допомогою казок, які педагоги використовують у своїй навчальній роботі, дітям дошкільного віку прищеплюють такі моральні якості: ввічливість, працьовитість, прихильність до рідної землі тощо. Широке використання казок у виховних заходах пояснюється тим, як зміст казки представлений цікавими способами. Існує чітке розмежування доброго і злого персонажа, суть його поведінки може легко зрозуміти дитина і визначити духовні якості кожного. Це сприяє правильній оцінці духовних вчинків і дозволяє дітям робити власні висновки щодо правил культурної поведінки. На прикладі казки «Лисиця та журавель» можна вивчити правила поведінки, пояснити їх можна у прислів'ях [15, с. 198], наприклад: «На язиці медок, а на думці льодок».

У казці «Сірко» господар виганяє собаку, тому що вона була старою. У лісі Сірко зустрічає вовка, який допомагає собаці дістатися додому. І Сірко подякував своєму помічнику за повернення і запросив вовка пригостити його. Тому ця історія виховує доброту: якщо вам допоможуть, він допоможе цій людині, якщо йому потрібна допомога.

Казка «Цап та баран» формує удитині бути розумнішою і винахідливішою. В цій казці цап та баран потрапляють до вовків. Аби їх не знайшли, вони обманюють вовків (« – А подай лишень, баране, оту вовчу

голову! Та не цю, а подай більшу!»). Зрештою, вовки лякаються і тікають. Для повноцінного сприймання дітьми дошкільного віку народного твору треба створити спокійну обстановку. Дітей посадити так, щоб вони бачили педагога, а він бачив всіх. Дітей доцільно посадити півколом. Приблизною структурою заняття може бути структура наведена нижче.

1. Почніть заняття (вступна бесіда, чіткість, загадки, розмова вихователя).

2. Читання фольклорного твору вихователем (уточнення та пояснення окремих слів та виразів).

3. Коротка бесіда про зміст розповіді.

4. Створення власних духовних правил.

Тому народні прислів'я, казки чітко формують ідеали виховання та визначають духовні якості, які властиві освіченій людині. Вони змальовують систему українських суджень на створення духовних цінностей [52, с. 49].

У формуванні та збереженні духовного здоров'я допомагають також малі жанри українського фольклору – приказки, загадки, коротенькі віршики, примовки.

Народні прислів'я та приказки можна використовувати для підведення підсумку гри: «Дружній череді і вовк не страшний», «Берись дружно – не буде сутужно» тощо [51, с. 158].

Велику роль у збереженні духовного здоров'я дошкільнят відігравали хороводні ігри та забави – веснянки, гаївки. Більшість веснянок і гаївок – це драматизована рухлива гра, що відбувалася у формі діалогу (два хори). Пісня у весняних хороводах мала другорядне значення. Головне тут ритм і танці, що здатні підняти настрій, розбудити енергію і передати її навколишньому світові, щоб збудити природні сили до нового життя, дій, руху, піднесення [15, с. 37].

Слід додати також народні рухливі ігри, змагання та забави на свіжому повітрі, особливо ті, в яких присутній контакт із природними елементами. Ігри на воді – улітку, у сніжки – узимку, використання дерев'яних паличок,

крижинок, бурульок тощо. Це не лише сприяє загартуванню, а й формуванню основних уявлень про людину як частину природи. У народних іграх значну виховну роль відіграють героїчні образи фольклору, які поєднують у собі неймовірні здібності з низкою позитивних якостей особистості (патріотизм, чесність, працьовитість, шанобливе ставлення до простих людей тощо). У період розквіту природи – навесні, найчастіше використовуються *заклички*. В закличках виражені різні відчуття – переживання, захоплення, ніжність, проявляються емоції радості, довіри. Звертаючись до небесних світил, явищ природи дитина навчається бачити довколишню красу, розвивається вміння спілкуватися з природним довкіллям, з'являється бажання оберігати його [53, с. 112].

Найбільш доречним жанром дитячого фольклору, який навчає дитину спостережливості, уточнює її уявлення про вже відомі предмети, розвиває дитячу кмітливість, розкриває особливості рідної мови і її образність, вчить мислити і активізує увагу є *загадка*. Недарма К. Ушинський називав загадки «мальовничим описом предмета». Адже сам предмет в загадці не називається, його треба відгадати за точними ознаками, властивостями, характерними діями. А щоб діти осмислено навчилися відгадувати загадки, перш за все вони за допомогою дорослого мають добре ознайомитися з предметом, про який ідеться у загадці, його властивостями, характерними діями та особливостями, щовідрізняють його від інших предметів [62].

А хіба не прояв людяності ми бачимо в *забавлянках* «*Ішла киця по водицю*» або «*Ішла баба по грибки*»? На прикладі головних героїв народна мудрість вчить маленьку дитину надавати допомогу, робити добро, відгукуватись на горе, співчувати іншим та проявляти щедрість.

Звичайно ж, бути людяними навчають нас і *прислів'я та приказки*: «*В лиху годину пізнаєш вірну людину*», «*З добрим поживеш – добра й переймеш*», «*Хто не робить добра людям, тому й добра не буде*», «*Не радій чужому горю*», «*Не смійся з другого, щоб тобі не було того*», «*Дерево міцне*

корінням, а людина - друзями», « Шануй батька й неньку буде скрізь гладенько».

Бабусині казки, легенди, перекази вчать розрізняти добро і зло, формують мораль майбутньої людини. Серед легенд, які сприятимуть формуванню у дітей позитивних якостей і правил поведінки можна виділити такі: *«Як мати стала зозулею», «Пустирник», «Весняні місяці».*

До чуйності, співчуття, вміння розуміти інших привертає увагу і байка: *«Невчасний жаль»,* яка ніби перегукується з прислів'ям: *«Хто другому яму копає, той сам у неї попадає».*

А народні побажання: *«Дай, Боже, вам віку довгого та здоров'я доброго», «Нехай ваше життя буде між солодкими медами, між пахучими квітками», «Нехай твої думки будуть повні, як криниця водою, нехай річ твоя буде тиха та багата, як нива колосом» [60, с. 44].*

Якщо діти не можуть помиритися, вирішуючи проблему у розподіленні ролей до гри, виборі атрибутів, іграшок, матеріалів, розподілі трудових доручень, запропонуйте їм діяти за згодою, надати перевагу тій дитині, яка краще виконує роль, швидше мислить, більш уважна або минулого разу була прудкіша. Коли ж це не допоможе, тоді час використати лічилку. Адже здавна придуманим способом для здійснення об'єктивної справедливості була саме *лічилка*. Вона і досі ніби спонукає дітей діяти за правилами, підкорятися волі словесного розрахунку, встановлює справедливість у відношеннях, поліпшує настрій.

З усіх жанрів дитячого фольклору чи не найбільш «дитячим» є *прозивалки*. У цій своєрідній формі самовираження яскраво виявилися особливості дитячої естетики, безпосередність дитячої реакції в момент сварки чи суперечки на слова образи, жести, гримаси, а то й дії [60, с. 47].

Прозивалки будуються в основному двома шляхами – як твердження і як звертання. Щоб дошкулити висміюваному, йому приписуються недоладні, безглузді, принизливі дії. З рядів цих пісеньок постає страшенний ненажера, безмежний боягуз або хвалько, хтось неохайний, невмілий, неповороткий

тощо.

Дитячому фольклору відомі й *пародії*. Фольклорна пародія відрізняється від літературної тим, що пародіюється не зміст твору, а використовуються лише його форма, певні стабільні ознаки [60, с. 49].

Дітям завжди подобалися й *скоромовки*. Переймаючи від старших, вони легко їх запам'ятовували і залюбки розважалися ними. Ігровий ефект скоромовок будується на навмисному утрудненні вимови певного тексту (часом римованого або ритмізованого), викликаному відповідним розташуванням звуків. Для дітей така розвага має і виразне практичне значення – допомагає формуванню мовного апарату дитини, привчає до складних поєднань звуків.

Ігри з означеним сюжетом близькі до творчих, оскільки закладені там образи, зачини, діалоги розвивають креативні здібності дітей. У безсюжетних іграх більше вдосконалюється сенсорна сфера дитини, стимулюється самостійність дій, розумові процеси. Народні рухливі ігри містять у собі елементи театралізації та фольклору (загадки, лічилки, жарти, приспівки). Так, українські ігри з сюжетом («Шуліка», «Курочка», «Гуси-лебеді» тощо) виконують когнітивну функцію, пробуджують фантазію, уяву. Ігри з приспівками («Гори, гори ясно... » тощо) сприяють естетичному вихованню, розвивають музично-ритмічні здібності. Ігри з примовками («Ходять граки» тощо), як і з приспівками, удосконалюють мовні навички. Народні танці, крім впливу на організм, розвивають почуття ритму, формують художню виразність рухів, сприяють духовному, патріотичному та естетичному вихованню. У кожного народу є значна кількість народних забав для будь-якого віку, пов'язаних із руховою активністю. Для дошкільнят, що відрізняються підвищеною емоційністю, вони особливо привабливі [60, с. 52].

Вміле звертання до народної педагогіки у навчально-виховній роботі дає змогу забезпечити тісний контакт дошкільного закладу з сім'єю. Завдяки цьому життя в дитячому садку набирає звичного для дитини домашнього

характеру, що допомагає реалізувати наступність і взаємозв'язок у вихованні дошкільнят батьками та педагогами.

На нашу думку, тут варто врахувати ряд важливих обставин. Перші роки життя дитини закладають основи таких відчуттів і якостей характеру, які невидимо, але глибоко і міцно зв'язують її зі своїм коренем, національним іменем та походженням і вирішальною мірою впливають на формування пам'яті родоводу, любові до своїх батьків, оточуючого дому, народу, на зародження національної самосвідомості, священного почуття відданості Батьківщині. Зміцнення педагогічних позицій родинно-суспільного виховання і формування підростаючої особистості оптимально реалізується тоді, коли дошкільнята зростають і розвиваються, засвоюючи духовні надбання народу. Коли у виховному процесі широко застосовуються споконвічні засоби впливу, тоді кожне наступне покоління практично продовжує національні традиції та звичаї, сімейно-побутову та суспільну культуру [65, с. 7].

Ось такий підхід спрямовує дошкільню науку і практику на відновлення народності, природовідповідності. За цих умов процес виховання набуде природного стану, міцній основі загальнолюдських приписів на полярності установлених понять добра і зла, правди і кривди, красивого і потворного.

Народні педагогічні засоби, спрямовані на дошкільнят, звичайно багатофункціональні й високоемоційні, оскільки і розважають малюків і задовольняють їхню допитливість, естетичні потреби, невтомне прагнення до руху, творчого мислення, спонукають до товариського співробітництва. А вихователів допомагають знаходити вихід з будь-яких ситуацій, уникати голих питань. Те, чому дитина опирається і що не хоче виконувати за сухим наказом, вона легко й охоче зробить спонукувана, наприклад, пісенькою «водичко, водичко, умий мені личко» або «хлюп, хлюп, хлюп, водиченько», яку лагідно наспівує дорослий, умиваючи її. Однак, дієвий результат у роботі з дітьми забезпечується тоді, коли з народного джерела черпають систематично, а сама система виховних впливів охоплює використання всіх

педагогічно доцільних засобів і на заняттях, і в позанавчальний час. За однієї, звичайно, умови: введення дітей у світ народної творчості має здійснюватися природно і просто, у міру потреби, тобто так, як воно і відбувається в повсякденному житті, без штучної награності і бутафорії. Також зовсім не обов'язково зодягати оповідача українських народних казок у старовинне вбрання дідуся чи бабусі [6, с. 143].

Народна педагогіка у дитячому садку – це, насамперед, оформлення інтер'єрів загальних приміщень і групових кімнат, де мають бути широко використані вироби місцевих умільців, у книжкових куточках зібрані народні казки, пісеньки, оповідання, в ігroteках – набори народних дитячих іграшок, а на майданчику та в літньому павільйоні – споруди та матеріали для проведення народних ігор. Окрасою приміщень дитячого садка можуть слугувати вишиті рушники, писанки, килими, серветки, накидки, завіски тощо. У вихованні важить кожна деталь, тому й назва дитячого садка справлятиме свій вплив «Барвінок», «Сонечко», «Колобок», «Веснянка», «Лісова казка», тощо – подібні власні імена дошкільного закладу також створюють відповідний комфорт, колорит.

Генератором поступальних перетворень у формуванні особистості виступають ігри й іграшки. Навіть досить літні люди тримають у пам'яті улюблені забавки дитинства: «Жмурки», «Третій – зайвий», «Кіт і миші», «Гуси, гуси, додому», «Яструб та курчата» тощо, перейняті колись від ровесників чи старших товаришів. Народ створив ці ігри, він же й визначив порядок їх використання з малечого віку до зрілості. Причому, настільки точно й глибоко, що за ходом просування у них можна визначити рівень розвитку дитини. Українська іграшка стала цінним надбанням не тільки національної, а й світової культури. Дзвінкоголосі свищики, веселі ляльки, фігурки тварин, птахів, музичні інструменти, знаряддя праці та чимало інших предметів, виготовлених з найрізноманітніших матеріалів, оздоблених розписом, рельєфним декором, приваблюють і дітей, і дорослих [11].

У садку малят потрібно частіше частувати національними стравами, використовувати твори живопису. У пісенному репертуарі нашого народу чимало чудових зразків, прийнятних для різного віку, починаючи від найменших, для яких провідною і незамінною є колискова пісня. Малятами з особливою емоційністю сприймаються пісеньки-забавлянки «Потягусі-потягусі», «Ладки-ладусі», «Сорока-білобока», «Тосі-тосі» тощо, у кожній наступній групі діти оволодівають складнішими народними музичними творами: співають «Прилетіла зозуленька», «Ой ходить сон коло вікон», танцюють під українські народні мелодії «Дрібушечки», «Ой лопнув обруч», «Стукавка» тощо.

До програм дитячих розваг входить також народний гумор. Значний інтерес у дітей викликають ранки «Казки за казкою», участь у самодіяльному ляльковому театрі за мотивами народних казок, зустрічі із знавцями фольклору, народними оповіданнями [12, с. 15].

Таким чином, як зробити заняття більш цікавими – ось питання яке постійно стоїть перед педагогом. Відомо: позитивний емоційний настрій сприяє більш швидкому засвоєнню будь-якого матеріалу. Включення в заняття засоби народної педагогіки для збереження духовного здоров'я дошкільників: сприяють розвитку інтересу до наслідувальних вправ, бажання представити в уяві і показати почуте, розвивають здатність до імпровізації, слуху, уваги, мислення, творчої фантазії, пам'яті, формують духовність тощо.

2.3. Педагогічні умови щодо збереження духовного здоров'я дітей дошкільного віку засобами народної педагогіки

Специфічною рисою поняття «педагогічні умови» є те, що воно включає в себе елементи всіх складових процесу навчання і виховання: цілі, зміст, методи, форми, засоби. Педагогічні умови – це сукупність заходів, спрямованих на підвищення ефективності педагогічної діяльності. Під педагогічною умовою Н. Боритко розуміє «зовнішню обставину, що робить істотний вплив на перебіг педагогічного процесу, в тій чи іншій мірі

свідомого сконструйованого педагогом, який передбачає досягнення певного результату» [38, с. 53]. В. Андрєєв вважає, що педагогічні умови – це «обставини навчального процесу, які створені завдяки результату цілеспрямованого відбору для досягнення певних навчальних цілей» [38, с. 89]. Синтезуючи визначення Н. Лисенко, під педагогічними умовами ми розуміємо «сукупність об'єктивних можливостей, змісту, форм, методів, психолого-педагогічних прийомів, спрямованих на вирішення поставлених дослідницьких завдань» [31, с. 15]. При плануванні роботи по залученню дошкільнят до витоків народної творчості необхідно: рівномірно розподілити фольклорний матеріал протягом навчального року; заздалегідь передбачити і обдумати методи і прийоми, що забезпечують максимальну активність дітей на заняттях і у вільний від занять час, їх творчу самореалізацію; своєчасно закріпити досліджуваний матеріал, уникнути поспіху, перевантаження дітей.

Першою педагогічною умовою є використання фольклорних жанрів в освітньому процесі закладу дошкільної освіти вихователями як під час роботи з художньою літературою, так і на заняттях. Це можуть бути читання і розповідання на заняттях: одного твору; кількох творів, об'єднаних єдиною тематикою або єдністю образів (дві казки про лисичку); об'єднання творів, що належать до різних видів мистецтв; читання і розповідання з використанням наочного матеріалу (з іграшками, різними видами театру, діафільмами, кінофільмами); читання як частина заняття з розвитку мовлення або ознайомлення з навколишнім середовищем. Важливо, щоб заняття по ознайомленню з фольклором були незвичайні, цікаві дітям, щоб на них панував дух народності. У процесі ознайомлення з фольклором дуже важлива реалізація духовно-виховних завдань, підтримання емоційного настрою. Організуючи роботу з дітьми щодо ознайомлення з різними жанрами фольклору, необхідно врахувати те, що фольклорний матеріал для дітей повинен бути доступним, зрозумілим, відповідати рівневі їхнього розвитку. Як зазначає Н. Маліновська, «фольклор, має важливе значення та допомагає сформувати духовно-моральну, національно свідому особистість».

Застосовувалися такі методи і прийоми, як-от: читання українських фольклорних творів духовної спрямованості; етична бесіда за змістом прослуханого; розглядання ілюстрацій; пояснення моральних норм; словесне змалювання героїв казок. Під час бесіди за змістом українських фольклорних творів духовної спрямованості за допомогою цілеспрямованих запитань дітям подавалися знання про моральні категорії, духовні якості і норми, формувалися навички свідомого сприймання й повного розуміння змісту творів духовної спрямованості. Дітей вчать характеризувати персонажів, оцінювати їхні дії й учинки, висловлювати своє ставлення до героїв та їхньої поведінки [13, с. 64].

Друга освітня умова реалізується в режимних моментах, у процесах життєдіяльності та шляхом проведення різних типів занять. Режимні моменти займають більшу частину часу, за якого дитина проводить в дитячому саду. Вони не повинні розглядатися як просте забезпечення потреб дитини. Всі процедури і те, як вони проводяться, складають важливу частину педагогічного процесу. У ці моменти відкривається можливість індивідуального спілкування вихователя з малюком. Використання малих фольклорних жанрів в режимних моментах встановлює довірчі відносини, зміцнює емоційний зв'язок з дитиною. У ході щоденних процедур, розмовляючи з дитиною, дорослий називає предмети і дії, щось пояснює, запитує, відповідає на питання, розповідає, обговорює. Для цього доцільно використовувати у різних видах діяльності малі фольклорні жанри. Малі фольклорні жанри – це мініатюрні поетичні твори, створені для дітей і мають певну педагогічну спрямованість. Вони надають окрас мові педагога, роблячи її образною та барвистою, привертають увагу дітей, оживляють звичайні повсякденні справи дошкільника. Під час режимних моментів широко використовують прислів'я і приказки. Якщо хтось із дітей образив іншого, вихователь може використати прислів'я: «Слово може врятувати людину, слово може і вбити, рана загоїться, а лихе слово – ні». Якщо дитина пообіцяла поділитися іграшкою, а потім забула можна використати таке

прислів'я: «Сказати – вузлом зав'язати». Пояснюють дітям його значення так: раз пообіцяв, то потрібно виконати, міцно тримати своє слово. Так кажуть з тих давніх пір, коли багато людей писати і читати ще не вміли, і щоб не забути про щось, вони зав'язували вузлик на хустинці (демонструючи хустку з вузликом). Так вже не роблять, але прислів'я залишилися [13, с. 69].

Третя педагогічна умова – співпраця закладу дошкільної освіти та сім'ї. Сучасний етап розвитку дошкільної освіти передбачає тісну взаємодію двох виховних інститутів – сім'ї та дошкільного закладу – з метою різнобічного розвитку особистості дитини з урахуванням її можливостей і здібностей. Дитина вчиться тільки у тих, кому довіряє, хто для нього авторитетний. А це означає, що саме батьки є його найкращими вихователями. Виникає необхідність спрямування роботи на співпрацю закладу дошкільної освіти та сім'ї, на протипагу заміни дитячим садком батьків, що дає можливість для їх взаємодії [31, с. 56].

Плануючи роботу з батьками, вирішуються наступні завдання:

1. Допомога батькам відповідно до проблем, що виникають при вихованні дітей, краще орієнтуватися в різних життєвих ситуаціях.
2. Просвіта сім'ї (надання методичних матеріалів: ігор, вправ, фольклорних творів що сприяють збереженню духовного здоров'я).
3. Навчити батьків прислухатися до своїх дітей, їх почуттів, допомогти встановити довірчі відносини з дитиною.

Принципи взаємодії закладу дошкільної освіти з сім'єю: доброзичливий стиль спілкування; індивідуальний підхід; співробітництво, а не наставництво; ретельна підготовка до кожного заходу; динамічність [31, с. 58].

Переваги взаємодії закладу дошкільної освіти з сім'єю: позитивний емоційний настрій педагогів і батьків на спільну роботу з розвитку й виховання дітей; врахування індивідуальності кожного дитини; самостійний вибір батьками напрямків розвитку й виховання дитини; зміцнення внутрішньо сімейних зв'язків, емоційного спілкування, знаходження спільних

інтересів і занять; можливість реалізації єдиної програми розвитку і виховання дитини в закладі дошкільної освіти і сім'ї; можливість врахування типу родини й стилю сімейних відносин; відкритість дитячого садка для сім'ї;

співпраця педагогів і батьків у розвитку та вихованні дітей; створення активного розвивального середовища, активних форм спілкування дітей і дорослих, що забезпечують єдині підходи до розвитку дитини в сім'ї та закладу дошкільної освіти; діагностика загальних і приватних проблем у розвитку, навчанні та вихованні дитини [31, с. 62].

Для реалізації педагогічних умов в системі роботи закладу дошкільної освіти щодо збереження духовного здоров'я дітей можна виділити наступні принципи: послідовність, наочність, змістовність матеріалу, креативність (заохочення і стимулювання творчої діяльності дитини), доступність, активність, безперервність (отримання знань на базі фольклору не закінчується в освітньому процесі, а триває в групі в ігровій діяльності, в родині).

У рамках реалізації педагогічних умов щодо збереження духовного здоров'я використовують: застосування практичного досвіду, формування духовно-моральної свідомості (колективна гра, роз'яснення, бесіда). Дані методи спрямовані на формування у дітей духовних уявлень, суджень, оцінок, моральної свідомості, допомагають у формуванні духовності на основі розуміння, осмислення і прийняття [10].

Таким чином, процес виховання культури поведінки дуже складний і вимагає свідомого та своєчасного використання багатства арсеналу педагогів різними способами. Необхідно враховувати динаміку змін виховного впливу фольклорних творів для вчасного коригування та застосування вдалих педагогічних умов.

РОЗДІЛ III. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ЩОДО ЗБЕРЕЖЕННЯ ДУХОВНОГО ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ НАРОДНОЇ ПЕДАГОГІКИ

3.1. Критеріально-рівневе оцінювання наявного духовного здоров'я дітей дошкільного віку засобами народної педагогіки

Метою констатувального етапу експерименту є з'ясування рівнів сформованості духовного здоров'я дітей дошкільного віку. У нашому дослідженні було залучено 13 дітей, які виховуються у ЗДО № 12 «Олімпійський» м. Суми, Сумської міської ради.

На погляд вчених (Л. Божович, Г. Люблінська) найбільш зрозумілими для розуміння дітей дошкільного віку є такі важливі складові духовного здоров'я: моральні якості (скромність, чесність, ввічливість, гостинність), моральні категорії (повага, дружба, доброта, співчуття), і моральні норми.

На основі визначення поняття «духовне здоров'я» та їх визначених структурних компонентів формування (духовна свідомість, духовні почуття, духовна поведінка) були визначені показники та критерії духовного здоров'я, які визначені у таблиці 3.1.; а також розроблена характеристика рівнів їх сформованості для дітей середнього дошкільного віку.

Таблиця 3.1.

Критерії та показники наявного духовного здоров'я

Критерії	Показники
Когнітивний	Обізнаність дітей з моральними категоріями, такими як «дружба», «доброта», обізнаність дітей дошкільного віку з духовними якостями.
Оцінно-рефлексивний	Розуміння духовності українських фольклорних творів, оцінка духовних вчинків і поведінки героїв фольклорних творів, однолітків.

Почуттєво-ціннісний	Уміння співчувати героям казок, здатність піклуватися про старших та молодших.
---------------------	--

Оцінка кожного показника визначалася за допомогою критеріїв, співвіднесених з трьома рівнями сформованості духовного здоров'я: високим, середнім і низьким.

З метою діагностики сформованості духовного здоров'я у дітей середнього дошкільного віку у нашому дослідженні було визначено й розроблено основні критерії та їх показники, що надали змогу здійснити у дітей критеріально-рівневе оцінювання щодо збереження духовного здоров'я засобами народної педагогіки. У таблиці 3.2. визначені рівні та відповідні показники наявного духовного здоров'я в дітей середнього дошкільного віку в процесі діагностичного дослідження.

Таблиця 3.2.

Рівні та відповідні показники наявного духовного здоров'я в дітей середнього дошкільного віку

Рівень	Показник
Високий рівень	Діти знають і розуміють суть моральних категорій, моральних якостей та норм (3-4) та знайомі з нормами та правилами духовності. Можуть висловити їх ставлення до позитивних та негативних героїв казки та пояснити їх думку.
Середній рівень	Діти знайомі з моральними категоріями, моральними якостями та нормами (1-2), знайомі з нормами та правилами духовності, але часто відступають від них; розрізняють два-три фольклорні жанри, не в змозі самостійно підібрати фольклорні твори на задану тематику; можуть піклуватися про оточуючих після нагадування з боку дорослих або під їх контролем.
Низький рівень	Діти знайомі з моральними категоріями, моральними якостями та нормами (1-2) і можуть пояснити їх суть. Знайомі

	з деякими нормами та правилами духовності, але часто відхиляються від них. У більшості випадків діти не в змозі висловити своє ставлення до героїв твору та недоречно оцінити їхні вчинки (свої чи однолітків); не мають бажання піклуватися про навколишніх.
--	---

Таким чином, збереження духовного здоров'я дітей середнього дошкільного віку полягає у свідомому відтворенні своїх вчинків на основі загально визнаних моральних якостей, норм і правил, що формуються в процесі духовного виховання, а також своїх вчинків, відповідно оцінювати свою поведінку та однолітків. Експериментальне впровадження педагогічних умов з формування духовного здоров'я у дітей середнього дошкільного віку відбувалося за таких етапів:

I етап пов'язаний з впровадженням констатувального експерименту, який полягав у визначенні рівнів щодо збереження духовного здоров'я дітей дошкільного віку. Відповідно до критеріїв та показників були розроблені завдання для перевірки ефективності впливу українського фольклору на духовне здоров'я дітей середнього дошкільного віку;

II етап – це формувальний експеримент, за якого мало відбутися підвищення рівня щодо збереження духовного здоров'я у дітей середнього дошкільного віку;

III етап – це проведення контрольного експерименту, метою якого є перевірка ефективності вже існуючої системи роботи з покращення рівня збереження духовного здоров'я у дітей дошкільного віку за результатами протиставлення даних контрольної та експериментальної груп.

Когнітивний критерій.

Показник: розуміння дітьми моральних категорій.

I завдання: «Допоможи Зайчику».

Мета: визначити обізнаність дітей з моральними категоріями «дружба», «доброта».

Матеріал: іграшковий зайчик.

Процедура виконання: Вихователь звертається до дітей: Малята, до нас в гості завітав маленький та куций Зайчик. Слухайте, що він повідомив: «Зі мною зовсім недавно вийшла одна історія, яку я самостійно не можу зрозуміти. У мене є друг Ведмедик, ми з ним друзі з дитинства. Одного разу Ведмедик забився лапкою і йому порекомендували цілий тиждень просидіти вдома, я кілька разів гукав друга щоб погратися з ним на галявині, але він відповів, що не може. Пройшов тиждень і Ведмідь вийшов на галявину, але чомусь не захотів розмовляти з Зайчиком, сказав, що я поганий друг, бо друзі так себе не поводять. Малята, скажіть, як доречно поводитися справжнім друзям? Що не так він зробив? Що таке доброта? Як це бути добрим?»

Показник: обізнаність дітей з моральними якостями.

1 завдання: «Зустріч з Їжачком».

Мета: визначити обізнаність дітей з однією з моральних якостей, з «ввічливістю».

Матеріал: іграшковий їжачок.

Процедура виконання: Вихователь: Малята, сьогодні до нас завітав в групу Їжачок з казкового лісу, він ходить до садочку в лісі. В нього є педагог – Лисичка Михайлівна, вона пояснила, що треба бути ввічливими, проте він не знає що таке ввічливість, а давайте допоможемо йому, малята? Давайте разом пояснимо Їжачку як потрібно поводити себе ввічливим дітям. Скажіть, що потрібно робити щоб бути ввічливим? Як бути ввічливою дитиною?

Оцінно-рефлексивний критерій.

Показник: розуміння духовності фольклорних творів.

1 завдання: «Пригоди Котика і Півника».

Мета: визначити розуміння дітьми духовності народної казки «Котик і Півник»).

Матеріал: Казка Котик і Півник.

Процедура виконання: Вихователь розповідає казку, а потім задає

питання дітям: Про що мовиться у казці? Як ви думаєте, Котик і Півник були друзями? З чого це видно? Чи правильно вчинили герої?

Проводячи аналогію цьому завданню дітям пропонувалися завдання на розуміння духовності інших народних казок.

Показник: оцінка духовних вчинків і поведінки героїв фольклорних творів і однолітків.

Мета: виявити вміння оцінювати духовні вчинки і поведінку однолітків.

1 завдання «Як вчинив хлопчик?»

Процедура виконання: Вихователь повідомляє дітям про один випадок. Одного разу сусідка прийшла в гості до мами Андрія. Андрій почав ховатися з братом під стіл, де дорослі хотіли випити чаю, і почав шукати, а Андрій наштовхнувся на стіл, все на ньому затремтіло і подруга мами пролила гарячий чай собі на сукню. «Як тобі не соромно, ти зіпсував мені сукню, хіба ти не міг погратись у своїй кімнаті?» – сказала сусідка. «Я ж у себе вдома – де захотів, там і граюся» – мовив хлопчик. Малята, як поведився Андрій? Що ви можете сказати про його поведінку? Чому? Чи є такі серед наших дітей?

Почуттєво-ціннісний критерій.

Показник: уміння співчувати героям казок.

1 завдання: «Кого б ти пожалів?»

Мета: виявити вміння співчувати героям казки.

Матеріал: Казки «Кривенька качечка», «Лисичка-сестричка і Вовк-панібрат», ілюстрації до них.

Процедура виконання: Вихователь разом з дітьми пригадує зміст казок. Після чого запитує: Малята, хто з героїв вам найбільше сподобався? Чому? Діти, кому з героїв ви найбільше співчуваєте: Вовкові чи Лисичці? Чому? Як ми можемо назвати Лисичку?

Показник: здатність піклуватися про молодших, поважати старших.

У результаті експерименту і підрахунків створена таблиця 3.3. кількісного розподілу дітей за рівнями наявного духовного здоров'я на етапі констатувального експерименту.

Кількісний розподіл дітей за рівнями сформованості наявного духовного здоров'я (констатувальний експеримент)

Рівні	Кількість дітей які впоралися з експериментальним завданням (кількість дітей/%)						Середнє арифметичне (у %)
	Номер завдання						
	1	2	3	4	5	6	
Низький	5 (38%)	7 (54%)	5 (38%)	9 (69%)	4 (31%)	7 (54%)	47%
Середній	6 (46%)	5 (38%)	7 (54%)	3 (23%)	7 (54%)	6 (46%)	44%
Високий	2 (15%)	1 (8%)	1 (8%)	1 (8%)	2 (15%)	0 (0%)	9%

Для наочності результати представлені за допомогою діаграми в рис. 3.1.

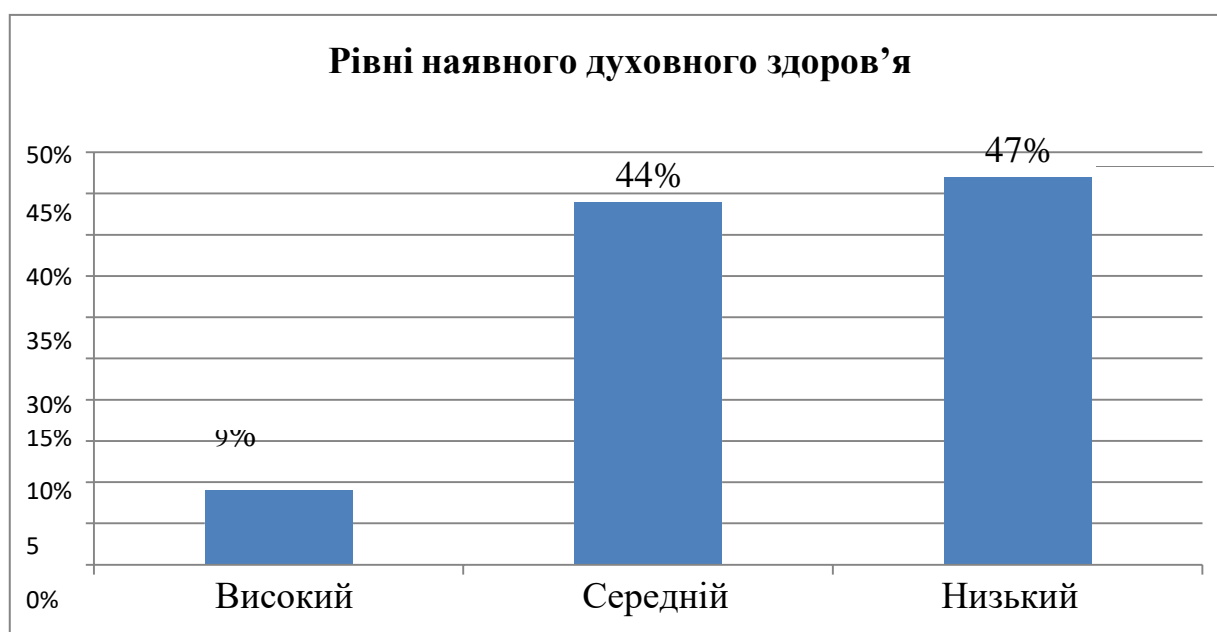

Рисунок 3.1. Діаграма рівнів наявного духовного здоров'я в дітей середнього дошкільного віку

Провівши діагностику з визначення рівня сформованості у дітей середнього дошкільного духовного здоров'я, ми отримали наступні

результати: у 47% дітей низький рівень; середній рівень сформованості духовного здоров'я мають 44% дітей; на високому рівні у 9% дітей групи.

Таким чином, аналіз результатів констатуючого етапу дослідної роботи показав, що в більшості дітей сформованість духовного здоров'я знаходяться на середньому і низькому рівнях. Дані констатувального експерименту відобразили недостатній стан сформованості щодо збереження духовного здоров'я дітей середнього дошкільного віку, тому потребується подальша робота.

3.2. Експериментальне впровадження педагогічних умов щодо збереження духовного здоров'я дітей середнього дошкільного віку засобами народної педагогіки

Для експериментального впровадження був визначений певний план проведення експериментальної роботи впродовж тривалого часу, основні етапи та способи досягнення кінцевої мети. Розглядаючи педагогічні умови збереження духовного здоров'я дітей засобами народної педагогіки, слід зазначити про те, що неабияку роль у цьому процесі відіграють педагоги та батьки.

Розробляючи формувальний експеримент, насамперед були відібрані різножанрові твори українського фольклору: ігри, забавлянки, українські народні пісні, утішки, примовки, лічилки, скоромовки, мирилки, загадки, прислів'я та приказки.

Для успішної роботи в даному напрямку для дітей дошкільного віку використовувались такі методи: наочний, словесний, практичний. До наочного віднесли: читання творів усної народної творчості; спостереження; показу казок та інших творів разом з дітьми; розглядання книжкових ілюстрацій, репродукцій, предметів; проведення дидактичних ігор. Словесні методи виявилися найбільш ефективними в процесі: розповіді або бесіди; читання творів; заучування потішок, пісеньок, прислів'їв, приказок, лічилок; розповідання творів усної народної творчості дітьми; бесід з елементами

діалогу. За практичного методу відбувалося: організування вечорів з батьками; проведення ігор на базі фольклору (рухливі, малорухливі, дидактичні, інсценування); приготування з дітьми різних страв народної кухні; організування постановки народної казки; намалювати або зліпити з пластиліну ілюстрації до казок, прислів'їв та приказок.

Першою педагогічною умовою є використання фольклорних жанрів в освітньому процесі закладу дошкільної освіти вихователями як під час роботи з художньою літературою, так і на заняттях. Провідною формою роботи були інтегровані заняття з різних розділів програми (розвиток мовлення, художня література, малювання). На цьому етапі використовувалися такі методи і прийоми: розповідання фольклорних творів та коментування їх змісту, складання розповідей за планом з наступним оцінюванням, малювання за змістом фольклорних творів, порівняльний опис і відтворення дій героїв фольклорних творів, ігрові моральні ситуації, у процесі яких стимулювали дітей середнього дошкільного віку до самооцінки й оцінки поведінки й вчинків однолітків та героїв фольклорних творів, дидактичні ігри та ігрові вправи; продовжували закріплювати знання дітей щодо сутності моральних категорій, норм і якостей. Також проводилися заняття з художньої літератури, з малювання, використовуючи такі методи і прийоми: уявний діалог із персонажами або героями українського фольклору, проблемні моральні ситуації та запитання, інсценізація творів українського фольклору спрямованих на збереження духовного здоров'я.

Друга освітня умова реалізується в режимних моментах, в процесах життєдіяльності та шляхом проведення різних типів занять. Діти продовжили знайомитись з творами українського фольклору на духовну тематику, їх духовним змістом, збагачували та уточнювали знання дітей про їх розуміння моральним категоріям, якостям, нормам та певним правилам. Відбулася активізація словникового запасу дітей духовно-орієнтованою лексикою.

Третя педагогічна умова – співпраця закладу дошкільної освіти та сім'ї. Так, із батьками проводилася така робота: складання текстів-пересувок із

творами морально-етичної спрямованості, розробка різноманітних ігор і вправ, побудованих на текстах українського фольклору. Обговорювалися такі питання: як навчити дитину бути доброю, чесною, правдивою, скромною, поважати інших, висловлювати співчуття, турботу про молодших; як навчити дитину бути ввічливою, ввічливо поводитись на гостинах, дотримуватися правил гостинності. Разом з батьками влаштовувалися різноманітні вечори: «На гостинах у Правдолюбка», «Запрошуємо до ввічливості» змагання «Хто більше розповість прислів'їв і приказок про дружбу, правду, доброту, повагу, скромність», розігрувалися народні українські ігри, інсценізувалися українські народні казки духовного змісту.

Четверта педагогічна умова – систематичне застосування засобів народної педагогіки з дітьми дошкільного віку, їх доцільне поєднання між собою. Під час роботи з дітьми важливо поєднувати використання фольклору, традицій та ігор. Результат у роботі з дітьми забезпечується тоді, коли з народного джерела черпають систематично, а сама система виховних впливів охоплює використання всіх педагогічно доцільних заходів і на заняттях, і в позаурочний час. Наприклад, в оформленні групової кімнати можна використати вироби місцевих умільців; у книжкових куточках зібрані народні казки, а в літньому павільйоні споруди та матеріали для проведення народних ігор, під час яких можна використати лічилки, мирилки.

Розробивши та впровадивши в роботі всі вищезгадані педагогічні умови, доцільно з'ясувати ефективність їх використання щодо збереження духовного здоров'я дітей дошкільного віку. Експеримент проводився аналогічно констатувальному.

3.3. Результати експериментального дослідження

Для завершального етапу дослідної роботи в середній групі дітей ЗДО № 12 «Олімпійський» було проведено контрольний етап дослідної роботи, за методиками констатувального етапу.

Метою контрольного етапу було визначення динаміки результатів

проведеної роботи на формувальному етапі та виявлення рівня сформованості щодо збереження духовного здоров'я у дітей середнього дошкільного віку. У таблиці 3.4. виокреслений кількісний розподіл дітей за рівнями наявного духовного здоров'я на контрольному етапі.

Таблиця 3.4.

**Кількісний розподіл дітей за рівнями наявного духовного здоров'я
(контрольний етап)**

Рівні	Кількість дітей які впоралися з експериментальним завданням(кількість дітей/%)						Середнє арифметичне (у %)
	Номер завдання						
	1	2	3	4	5	6	
Низький рівень	2 (15%)	3 (23%)	2 (15%)	6 (46%)	1 (8%)	3 (23%)	22%
Середній рівень	7 (54%)	7 (54%)	9 (69%)	4 (31%)	8 (62%)	6 (46%)	53%
Високий рівень	4 (31%)	3 (23%)	2 (15%)	3 (23%)	4 (31%)	4 (31%)	25%

25% дітей показали високий рівень сформованості щодо збереження духовного здоров'я, вони докладно і послідовно відповідали на поставлені запитання. У середньому 7 дітей показали середній рівень – це 53% від загального числа досліджуваних. У 22% дітей виявлено низький рівень. Діти мають невеликі за обсягом, неточні сформовані духовні уявлення, відповідають нерішуче, довго думають, часто припускаються помилок при відповіді на поставлені запитання. Так, в обізнаності дітей з моральними категоріями, моральними якостями і нормами (завдання 1,2) зменшився % дітей низького рівня, підвищився у дітей достатнього та високого рівнів. Це свідчить про те, що більшість дітей низького рівня підвищили рівень сформованості щодо збереження духовного здоров'я. Розуміння дітьми

духовності фольклорних творів (завдання 3,4) також покращилось у дітей, котрі були з низькими показниками ще на констатувальному експерименті, дітей цього рівня у відсотках стало менше, відповідно до цього вони краще розуміють духовність фольклорних творів. Також неможливо не переоцінити вплив формувального експерименту на духовне уявлення дітей з низьким рівнем почуттєво-ціннісного критерію (завдання 5,6), в ході експерименту діти більше співчують героям казок. Кількість дітей низького рівня зменшилась у відсотках. Таким чином, аналіз результатів контрольного етапу дослідної роботи показав, що в більшості дітей сформованість збереження духовного здоров'я знаходяться на середньому і високому рівні. Виходячи з вищевикладеного аналізу на контрольному етапі ми проаналізували рівні розвитку збереження духовного здоров'я дітей середнього дошкільного віку і відобразили їх на діаграмі в рис. 3.2.

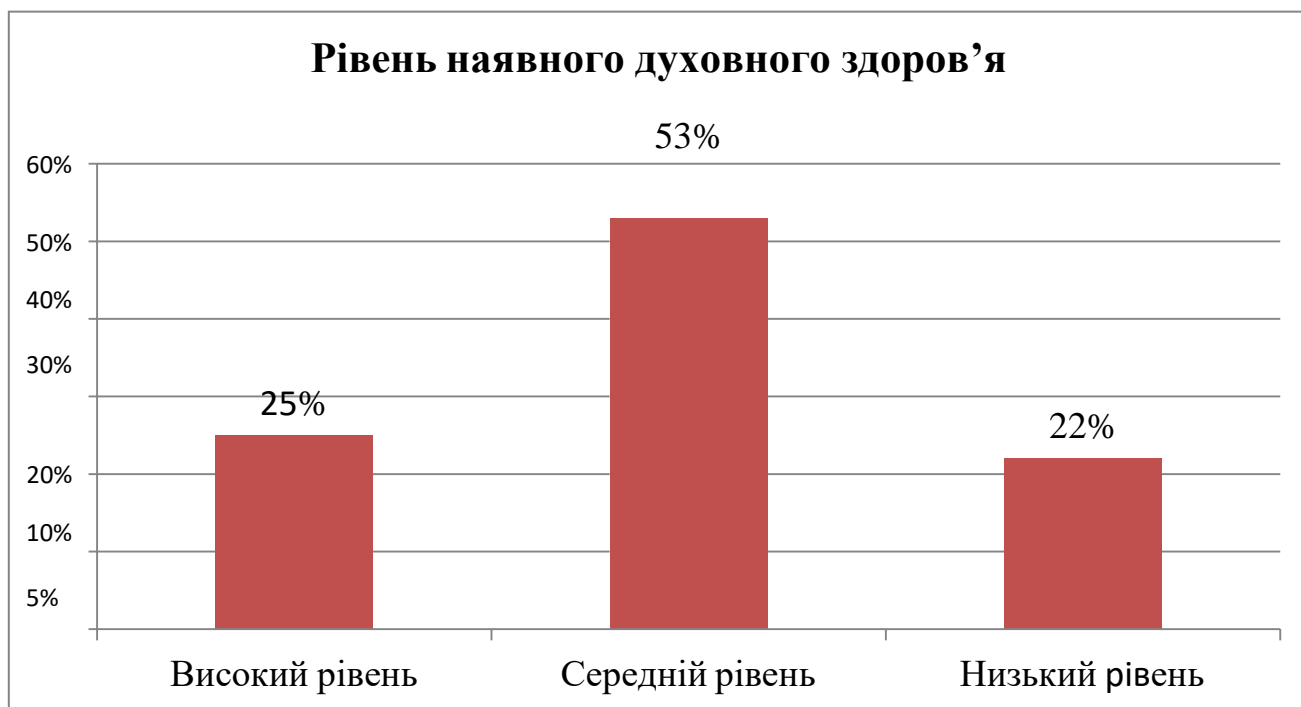

Рисунок 3.2. Діаграма рівнів наявного духовного здоров'я в дітей середнього віку на контрольному етапі

Завдяки формувальному експерименту в порівняльній таблиці констатувального і контрольного етапів можемо прослідкувати покращення результатів, які відображені в таблиці 3.5.

Таблиця 3.5.

Порівняльна таблиця експериментів в ході констатувального і контрольного етапів

Етап	Середній показник кількості дітей, які впоралися з експериментальним завданням (у %)		
	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
Констатувальний етап	47%	44%	9%
Контрольний етап	22%	53%	25%

Для наочності ми подаємо результати за допомогою діаграми в рис. 3.3.

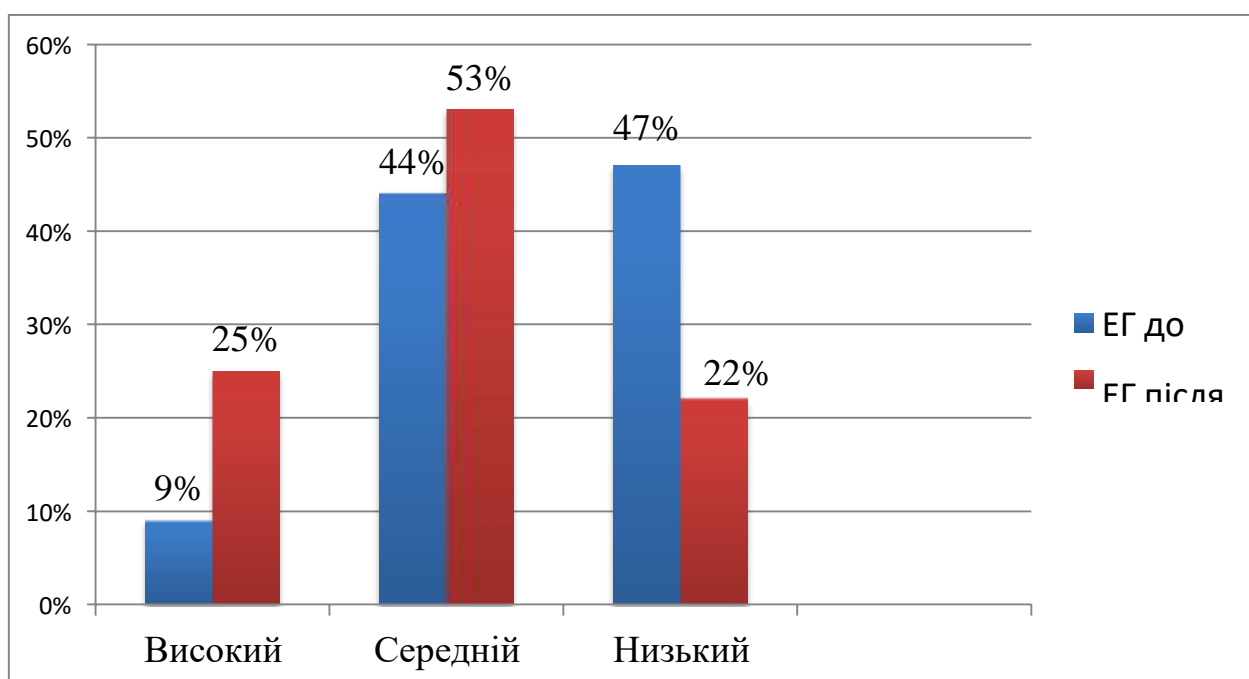

Рисунок 3.3. Порівняльна діаграма констатувального і контрольного етапів

Середній показник кількості дітей, які впоралися з експериментальним завданням зменшився у дітей з низьким рівнем щодо збереження духовного здоров'я, збільшився відсоток дітей середнього та високого рівнів. Кількість дітей з низьким рівнем зменшилась на 25%, збільшився відсоток дітей з середнім рівнем на 9% та з високим на 16%. Тож, на етапі формування експерименту відбулися значні позитивні зміни.

Таким чином, нами було проведено первинну і вторинну діагностики дошкільників, та при складанні порівняльних результатів ми прийшли до висновку, що за рахунок переходу з низького рівня, значно зріс відсоток дітей високого та середнього рівня дослідницької діяльності. Це дає підставу вважати, що отримані дані підтвердили ефективність впливу народної педагогіки в педагогічних умовах щодо збереження духовного здоров'я дітей середнього дошкільного віку.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У дослідженні висвітлена проблема збереження духовного здоров'я дітей дошкільного віку. Здійснено аналіз теоретичних основ щодо збереження духовного здоров'я дітей дошкільного віку засобами народної педагогіки.

Духовне здоров'я залежить від духовного світу особистості, його сприйняття складових духовної культури людства, освіти, науки, мистецтва, релігії, моралі, етики. Нами поняття «духовне здоров'я» визначено як складної інтегрованої особистісної якості, формування якої зумовлює готовність і спроможність особистості до всебічної реалізації себе в суспільному житті, її прагнення до оволодіння загальнолюдськими цінностями, спроможність до взаємодії з мікро-, мезо- та макросередовищем, здатність відчувати себе часткою навколишнього світу, бажання поліпшувати його, уміти співчувати, співпереживати, надавати допомогу іншим, будувати гармонійні взаємини з людьми, відповідально ставитися до себе та свого життя.

Розроблено критерії (когнітивний з показниками, почуттєво-ціннісний з показниками, оцінно-рефлексивний з показниками) та рівні (низький, середній, високий). Розроблено педагогічні умови: 1) урахування вікових та індивідуальних особливостей дітей дошкільного віку; 2) максимальна опора на використання індивідуального соціального життєвого досвіду дітей, що забезпечує реалізацію особистісно орієнтованого та компетентнісного підходів у вихованні та навчанні; 3) співпраця закладу дошкільної освіти та сім'ї; 4) систематичне застосування засобів народної педагогіки з дітьми дошкільного віку, їх доцільне поєднання між собою.

За результатами контрольного етапу низький рівень-22%; середній рівень-53%; високий рівень-25%.

Експериментально перевірено ефективність впровадження педагогічних умов щодо збереження духовного здоров'я дітей дошкільного віку засобами народної педагогіки. За допомогою дослідження прослідковано ефективність

педагогічних умов щодо збереження духовного здоров'я дітей дошкільного віку, що підтверджують отримані результати. Після впровадженої експериментальної роботи покращився рівень духовного здоров'я дітей, відкрились чіткі уявлення про хороші та погані вчинки, діти розрізняють їх, поважають і шанують батьків, вони чуйні до інших та демонструють гуманні вчинки.

Нами використовувались такі твори українського фольклору: забавлянки, загадки, мирилки, скоромовки, лічилки, приказки, дитячі народні пісні, казки. Для успішної роботи в даному напрямку використовувались такі методи: наочний (спостереження, розглядання книжкових ілюстрацій, показ казок, проведення дидактичних ігор), словесний (розповіді та бесіди, читання та заучування творів) і практичний (організування вечорів з батьками, постановки народних казок, приготування з дітьми різних страв народної кухні).

Після проведення дослідження були отримані такі дані: в ЕГ в констатувальному експерименті – низький-47%, середній-44%, високий-9%.
Різниця:

У КГ – низький рівень-22%, середній рівень-53%, високий рівень-25%.
Різниця: низький рівень-25%, середній рівень-6%, високий рівень-16%.

Проблема збереження духовного здоров'я дітей середнього дошкільного віку засобами народної педагогіки не вичерпується результатами виконаної роботи. Подальшого дослідження потребує проблема підготовки майбутніх вихователів для забезпечення високого рівня щодо збереження духовного здоров'я дітей дошкільного віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бабій І. Б. Засоби народної педагогіки та шляхи їх використання у моральному вихованні дошкільників. *Імідж сучасного педагога*. 2010. № 6–7. С. 124–126.
2. Бабій І. В. Моральне виховання дошкільників засобами народної педагогіки: автореф. дис. канд. пед. наук : 13.00.07. Уман. держ. пед. ун-т ім. П. Тичини. Умань, 2012. 20 с.
3. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у світі» (Міністерство освіти і науки України, Академія педагогічних наук України / Ред. О. Л. Кононко. К. : Світич, 2008. 430 с.
4. Базовий компонент дошкільної освіти / науковий керівник А. М. Богуш, дійсний член НАПН України, проф, д-р пед. наук ; авт. кол.: Богуш А. М., Беленька Г. В., Богініч О. Л. К. : Видавництво, 2012. 26 с.
5. Бех Д. І. Виховання особистості. К.: Либідь, 2008. 848 с.
6. Бех І. Д. Виховання особистості: навч.-метод. посіб. / Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. К. : Либідь, 2003. 278 с.
7. Бех І. Вчинок у морально-духовному розвитку особистості. *Дошкільне виховання*. 2005. № 2. С. 3.
8. Богуш А. М. Дефініції «духовність» і «моральність» в аспекті національного виховання в Україні *Морально-духовний розвиток особистості в сучасних умовах* : зб. наук. пр. К., 2000. Кн. 1. С. 18–23.
9. Богуш А. М., Сучок В. І. Уроки духовності дітям. Одеса : Друк, 2007. 198 с.
10. Бойчук Ю. Д., Науменко Н. В. та ін. Духовне здоров'я молодших школярів : теоретико-методичні аспекти формування : метод. реком. для викл. вищ. пед. навч. закл. Харків : ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2015. 36 с.
11. Бондаренко Н. Особливості формування духовних цінностей у старших дошкільників засобами регіональної культурно-історичної спадщини. *Дошкільна освіта*. 2010. № 1(27). С.75–82.

12. Борисова О. О. Духовно-обрядові свята як засіб духовно-естетичного розвитку дітей дошкільного віку. Гуманіт. вісн. ДВНЗ «Переяслав-Хмельниц. держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди» : наук-теор. Зб, 2011. Вип. 22. С. 11–15.
13. Бріцина О. Ю. Фольклор: Енциклопедія історії України. Інститут історії України НАН України. К. : Наук. думка, 2013. 784 с.
14. Вишневський О. І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки. Дрогобич : Коло, 2003. 528 с.
15. Г. В. Довженок, К. М. Луганська. Дитячі пісні та речитативи. К. : Наук. думка, 1991. 448 с.
16. Гончаренко М. С. Валеопедагогічні аспекти духовності : учбовий посібник. Харків : ХНУ ім. В. М. Каразіна, 2007. 400 с.
17. Дмитренко М. І. Українська фольклористика : історія, теорія, практика. К. : Ред. часопису «Народознавство», 2001. 576 с.
18. Духнович О. Народна педагогіка. Вибрані твори / Під ред. Д. М. Федак. Ужгород : ВАТ Видавництво «Закарпаття». 2003. 566 с.
19. Духовність, духовна культура : проблеми, дослідження, практичні здобутки. Дайджест 3 / Упор. О. М. Каплуновська. Запоріжжя : ТОВ «ЛІПС» ЛТД, 2007. 140с.
20. Закон України «Про дошкільну освіту». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2628> (дата звернення: 12.09.2023)
21. Іваниця Г. А. Виховання добродійності. *Виховна робота*. 2010. №10. С. 2–18.
22. Кононко О. Л. «Духовність, душевність, моральність...». *Дошкільне виховання*. 2004. № 11. С. 3 – 8.
23. Кононко О. Л. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі». Київ : ТОВ «МЦФЕР-Україна», 2014. 452 с.
24. Котломанітова Г. О. Український дитячий фольклор як засіб формування партнерської взаємодії дітей. *Вісник Черкаського університету*.

2016. № 12. С. 81–87.

25. Кримський С. Б. Контури духовності : *Питання філософії*. 1992. № 12. С.21–28.

26. Кручек В. А. Психолого-педагогічні основи міжособистісного спілкування. К. : ДАКККіМ, 2010. 273 с.

27. Лавриченко Н. Категорії «соціальність», «духовність» і «моральність» в сучасній педагогічній науці. *Шлях освіти*. № 1. 2011. С. 7–11.

28. Лановик М. Б. Українська усна народна творчість : підручник. К. : Знання-Прес, 2001. 591 с.

29. Лившиць Р. Л. Духовність і бездуховність особистості: соціально-філософський аналіз. Єкатиренбург, 1997. 48 с.

30. Ломбіна Т. М. Розвиток духовних почуттів у дошкільників. *Психолог у дитячому садку*. 2012. № 2. С. 68–88.

31. Лохвицька Л. В. Дошкільна освіта: історія і сьогодення. Тернопіль : Мандрівець, 2011. 208 с.

32. Лохвицька Л. В., Андрющенко Т. К. Барвисте життя: хрестоматія для читання дітям дошк. Тернопіль : Мандрівець, 2014. 340 с.

33. Маєвська Л. М. Етнопедагогіка : навч. посібник. Херсон : Олді-Плюс, 2014. 288 с.

34. Макаренко А. С. Лекції о воспитании детей. Избранные педагогические сочинения : В 2 т. М. : Просвещение, 1977. Т. 2. 524 с.

35. Мамаєва В.В. Формування духовної компетентності дітей дошкільного віку. *Таврійський вісник освіти*. 2010. № 2. С. 171–177.

36. Матвієнко С. І. Фольклор як засіб формування соціального досвіду дитини. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя*. Психолого-педагогічні науки. Ніжин, вид-во НДУ. № 2. 2016. С. 73–78.

37. Методичні рекомендації до Освітньої програми для дітей від 2 до 7 років «Дитина». Київ, 2016. 351 с.

38. Монке О. С. Виховання духовності дітей дошкільного віку засобами української дитячої літератури. *Наука і освіта*. 2011. № 8. С. 90–93.
39. Монке О. С. Українська література для дітей дошкільного віку. Одеса, 2010. 349 с.
40. Навчаємо бути здоровими : Позакласна робота: 5-9 кл. К : *Шкільний світ*, 2007. 128 с.
41. Науменко Н. В. Дефінітивна характеристика поняття «духовне здоров'я людини». *Теорія та методика навчання та виховання : зб. наук. пр. Харків : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди*, 2012. Вип. 32. С. 115–124.
42. Науменко Н. В. Формування духовного здоров'я особистості як сучасна педагогічна проблеми. *Наукові записки. Серія «Психолого-педагогічні науки» : наук.-метод. зб. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя*, 2012. № 2. С. 32–36.
43. Науменко Н. В. Формування духовності як запорука збереження і зміцнення духовного здоров'я *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 16. Творча особистість учителя : проблеми теорії і практики : зб. наук. пр. К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова*, 2013. Вип. 22. С. 29–33.
44. Науменко Н. В. Підготовка майбутнього вчителя до формування духовного здоров'я молодших школярів : автореф. дис. канд. пед. наук : спец. 13.00.04 / Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. Харків, 2016. 20 с.
45. Національна Доктрина розвитку освіти України у XXI столітті. *Освіта України*. 2001. № 29 від 18 липня. С. 4–6.
46. Омельченко Я. М. Колискові пісні як засіб відновлення базової рівноваги травмованих дітей : методичний посібник. К. : Логос, 2013. 232 с.
47. Пашко М. С. Основи національної української педагогіки : навч. посібник. Сімферополь, 2000. 64 с.
48. Педагогічний словник / за ред. М. Д. Ярмаченка. К. : Пед. думка, 2001. 516 с.

49. Пентилюк М. І. Виховний потенціал сім'ї: традиції, реалії та перспективи. *Рідна школа*. 2010. №12. С. 74–75.
50. Піроженко Т. О. Особистість дошкільника: перспективи розвитку. Тернопіль : Мандрівець, 2010. 136 с.
51. Руснак І. Є. Український фольклор : [навч. посіб.]. К. : ВЦ «Академія», 2010. 304 с.
52. Садовенко С. М. Виховання народною казкою : методичний посібник. К. : *Шкільний світ*. 2011. 128 с.
53. Семенов О. С. Український фольклор : Навч. посіб. Глухів : РВВ ГДПУ, 2004. 254с.
54. Сілуянова Н. В. Духовність як засіб життєдіяльності людини *Філософські науки*. 1990. № 12. С. 100–104.
55. Скрипник В. А. Духовність як складова частина національного виховання дітей. *Дитячий садок*. 2010. № 39. С. 7.
56. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : [у 5 т.] / Сухомлинський В. О. К. : Рад. школа, 1976. Т. 1. 1976. 328 с.
57. Ладивір С. О., Долинна О. П., Котирло В. К. Виховання гуманних почуттів у дітей. Тернопіль : Мандрівець, 2010. 168 с.
58. Туров М. П. Створи себе через казку : Посібник для батьків, учителів, вихователів, керівників гуртків і методистів / М. П. Туров; Під заг. ред. С. Чередниченко ; Ін-т розвитку інтелекту дитини (ІРІД) ; Дитячий Фонд Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ). К. : Кобза, 2003. 127, [1] с. : іл. (Вчитися ніколи не рано). Бібліогр. : С. 115–124.
59. Терпелюк С. Б. Дитяча література. Навчально-методичне видання (робоча навчальна програма та методичні рекомендації з курсу) : Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки, 2012. 116 с.
60. Український фольклор : словник-довідник / авт.-уклад. : Сивачук Н. П. та інші. Умань : ПП Жовтий, 2010. 140 с.
61. Усенко-Півторацька Н. І. Плекаємо духовність дитини. *Директор школи*. 2011. № 9. С. 6.

62. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори : у двох томах. Т. 1. *Теоретичні проблеми педагогіки* : Рад. школа, 1983. 488 с.
63. Франкл В. Человек в поисках смысла / под. ред. Л. Я. Гозмона, Д. А. Леонтьева. М. : Мысль, 1990. 368 с.
64. Шарій С. А. Криниця людяності. *Виховна робота*. 2010. № 10. С.19–23.
65. Шевченко Г. П. (ред.) Духовність та духовна культура особистості. *Формування духовної культури учнівської молоді засобами мистецтва : колективна монографія*. Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2006. С. 7–37.
66. Юзвак Ж. М. Духовність: психологічні аспекти *Українська психологія: сучасний потенціал*. К. , 1996. Т. 3. С. 376–378.

ДОДАТКИ

Додаток А

Тема «Правдивість, чесність»

Казка «Лисиця та Рак»

Біжить лисичка полем. Добігла до річки, аж дивиться – рак виліз з води на камінь та клешні точить, щоб гостріші були.

– Здоров був, раче! – каже йому лисичка. – З тим днем, що сьогодні! Цети, мабуть, до косовиці готуєшся, що клешні об камінь гостриш?

Поздоровкався і рак та й каже:

– Я клешнями роблю те, що ти зубами; так треба, щоб гостріші були.

Лисичка тоді йому:

– Тепер я бачу, чого з тебе люди сміються, розказуючи, як ти сім літ по воду ходив, та й ту на порозі розлив! Як його ходити, коли на ногах зуби? Признайся, що таки правду люди говорять про тебе!

– Може, колись теє й правдою було, та тепер брехнею стало! Ось коли хочеш, то давай побіжимо наввипередки. Я тобі ще на один скок уперед ходу дам. Біжим до тієї осички, що стоїть онде на узліссі.

– Як так, то й так, – каже лисиця.

Повернулась до лісу, стала на один скок уперед проти рака та й дожидає, коли той звелить бігти. А рак, учепившись клешнями за лисиччиного хвоста, підібгав усі вісім своїх ніг та й гукнув:

– Но!

От лисичка і подалась вповдовж поля. Добігала до осики, повернула, щоб подивитись, а де той рак чимчикує, аж чує позад себе:

– Та й забарилась ти, лисичко! Я вже і на осику лазив, усе визирав, чи скоро ти прибіжиш.

Дуже здивувалась лисичка, аж рота роззявила:

Чи то ж видано! – каже. І більш не сміялася з рака.

Прислів'я і приказки

Зароблений сухар краще краденого бублика.

Не хитруй, не мудруй, ачесно працой.

Правда – як олія, скрізь наверх спливає. Правда світліша за сонце.

Правду не сховаєш. Чесному всюди честь.

Чесна праця – найбільше багатство.

Тема «Дружба»

Казка «Рукавичка»

Ішов дід лісом, а за ним бігла собачка, та й загубив дід рукавичку.

Отбіжить мишка, улізла в ту рукавичку та й каже;

– Тут я буду жити!

Коли це жабка плигає та й питає:

– А хто, хто в цій рукавичці? А ти хто?

– Жабка-скрекотушка. Пусти й мене!

– Іди!

От уже їх двоє. Коли біжить зайчик, прибіг до рукавички та й спитав:

– А хто, хто в цій рукавичці?

– Мишка-шкряботушка, жабка-скрекотушка. А ти Хто?

– А я зайчик-побігайчик. Пустіть і мене!

– Іди!

От уже їх троє. Коли це біжить лисичка та до рукавички:

– А хто, хто в цій рукавичці?

Мишка-шкряботушка, жабка-скрекотушка та зайчик-побігайчик. А ти хто?

– А я лисичка-сестричка. Пустіть і мене!

– Та йди!

Ото вже їх четверо сидить. Аж суне вовчик та й собі до рукавички, питається:

– А хто, хто в цій рукавичці?

– Мишка-шкряботушка, жабка-скрекотушка, зайчик-побігайчик та лисичка-сестричка. А ти хто?

– Та я вовчик-братик. Пустіть і мене!

– Та вже йди!

Уліз і той, – уже їх п'ятеро. Де не взявся, – біжить кабан:

– Хро-хро-хро! А хто, хто в цій рукавичці?

– Мишка-шкряботушка, жабка-скрекотушка, зайчик-побігайчик, лисичка-сестричка та вовчик-братик. А ти хто?

– Хро-хро-хро! А я кабан-іклан. Пустіть і мене!

– Оце лихо! Хто не набреде, та все в рукавичку! Куди ж ти тут улізеши?

– Та вже влізу, – пустіть!

– Та що вже з тобою робити, – йди!

Уліз і той. Уже їх шестеро, уже так їм тісно, що й нікуди. Коли це тріщать куці, вилазить ведмідь та й собі до рукавички, реве й питається:

– А хто, хто в цій рукавичці?

– Мишка-шкряботушка, жабка-скрекотушка, зайчик-побігайчик, лисичка-сестричка, вовчик-братик та кабан-іклан. А ти хто?

– Гу-гу-гу! Як вас багато! А я ведмідь-набрід. Пустіть і мене!

– Куди ми тебе пустимо, коли й так тісно?

– Та якось будемо.

– Та вже йди, тільки скраєчку!

Уліз і ведмідь – семеро стало. Та так вже тісно, що рукавичка ось-ось розірветься.

Коли це дід оглядівся, – нема рукавички. Він тоді назад – шукати її, а собачка попереду побігла. Бігла, бігла, бачить – лежить рукавичка і ворухиться. Собачка тоді: «Гав-гав-гав!»

Вони як злякаються, як вирвуться з рукавички, – так усі й порозбігалися лісом. Прийшов дід та й забрав рукавичку.

Скоромовки (Дітей, що сперечаються, присоромлюють)

(1 варіант) Катерина і Андрій сварилися за щавій.

Катерина Андрію не давалащавію.

Мир миром пироги з сиром, варенички в маслі.

Ми подружки красні. Обнімемося! Поцілуємося!

(2 варіант) Мир миром пироги з сиром,

Варенички в маслі –

Мидружечки красні,

Поцілуймося! Помирімося!

(3 варіант) Раз Варвара та Дем'ян

Сварилися за бур'ян, –

Бо Варвара Дем'яну

Не давала бур'яну

Мирилки

Подвір'ям курочка ходила,

Маленьких діточок учила:

Підніміть ви крила, усміхніться,

Сонечку ясному покажіться,

Не сваріться, діточки, помиріться,

Подайте один одному ручки –

Посміхніться! Мирись, мирись,

Та більше не сварись! Поцілуймося!

Мирись, мирись

Та більше не сварись! Поцілуймося.

Через тин вишня похилилася,

А дружка з дружкою посварилася,

– Тобі яблучко, мені грушечка,

Не сварімося, помирімося, дружечко.

Помирись, помирись

І ніколи не сварись.

А якщо посваришся,
То скорозістаришся.

Загадка

Що на дзеркало так схоже, необережно розіб'єш, і назад вже не складеш?(дружба)

Прислів'я і приказки

Дружба – то найдорожчий скарб.
Дружба, мов дзеркало, розіб'єш – не склеїш.
Друзі пізнаються в біді.
З другом говори ввічливо: від грубого слова близький, стає чужим.
Немай сто рублів, а май сто друзів.
Старий друг краще нових двох.

Тема «Співчуття і взаємодопомога»

Чистомовки

Па-па-па живе у Пилипа мавпа,
Пу-пу-пу вона розбила лампу,
Па-па-палапу порізала мавпа
Пи-пи-пи лікаря до мавпи,
Ип-ип-ип покликав Пилип:
Пу-пу-пу «Подивіться лапу,
Пу-пу-пу вилікуйте мавпу».
Єць-єць-єць живе в лісі дивний заєць,
Єць-єць-єць він сміливий, вінбоєць.
Ає-ає-ає він образи не прощає,
Ає-ає-ає та маленьких захищає.
Фа-фа-фа сумувала висока жирафа:
Фа-фа-фа «Я вища ніж будь-яка шафа!»
Фі-фі-фі, що ж робити бідній жирафі,
Фі-фі-фі важко в джунглях високій жирафі,
Фу-фу-фу звірі дражнили бідну жирафу.

Фу-фу-фу «не сумуй» – заспокоїла мавпа жирафу
Фо-фо-фо «вонизаздрять, тобі, жирафо!»

Примовки

Коли дитина лінується допомагати, примовляють:

Ой чим же я не хазяйка,

Чим не господиня?

Сім день хати не мела,

Сміття не носила.

Тихо, дітечко, не плач!

Ми дамо тобі калач.

Ти калач наш візьми

І у коло з нами йди.

Прислів'я і приказки

Поводься з іншими так, як ти бажаєш, щоб вони поводитися з тобою.

Птахи славляться піснями, люди – ділами.

При горі та в лиху годину пізнаєш вірну людину.

Раніше комусь помагай, а тоді вже в когось поміч приймай.

Тема «Ввічливість»

Скоромовки

Семен сказав своїм синам:

«Сини-соколи, складіть сіно».

Сини склали скирту сіна.

Семен сказав своїм синам: «Спасибі».

Бук бундючивсь перед дубом, Тряс над дубом бурим чубом. Дуб пригнувся до чуба бука – Буде букові наука.

Примовки

Дитині, що перебиває нечемно інших, примовляють

1. Помовчи, язичку, кашки дам.

2. Будь добрим вислухачем, будеш добрим оповідачем. Жартівлива приказка (дитячий фольклор).

Діти жартома дякують одноліткам за пригощання – «Благодареники за вареники».

Весела лічилка

Ось чий-то кіт стрибнув на ганок
Йому ми скажем добрий ранок
– Вітаю, відгукне вусатий,
Чемним дітям – завжди радий,
Не часто стрінеш дитинча,
що ввічливо віта kota.
А ви на мене не зважайте,
Скоріше гру розпочинайте.

Прислів'я і приказки

Бджола жалить жалом, а чоловік словом.
Від грубого слова близький стає чужим.
Гостре словечко коле сердечко.
Добре слово – краще за цукор і мед.
Слово – не горобець, вилетить не спіймаєш.

Тема «Гостинність»

Казка «Лисичка та Журавель»

Були собі лисичка і журавель. Ото й зустрілися якось у лісі. Та такі стали приятелі! Кличе лисичка журавля до себе в гості:

– Приходь, – каже, – журавлику, приходь, лебедику! Я для тебе – як для себе.

От приходить журавель на ласкаві запросини. А лисичка наварила кашки з молоком, розмазала по тарілці та й припрошує:

– Призволяйся, журавлику, призволяйся, лебедику!

Журавель до кашки – стукав, стукав дзьобом по тарілці – нічого не вхопить.

А лисичка як узялася до страви – лизь та лизь гарненько язиком, покисама всю кашу чисто вилизала.

Вилизала та до журавля:

– Вибачай, журавлику, – що мала, тим тебе й приймала, а більше неманічого.

– То спасибі ж, – мовить журавель. – Приходь же, лисичко, тепер ти до мене в гості.

– А прийду, журавлику, прийду, лебедику! На тому й розійшлися.

От уже лисичка йде до журавля в гостину. А журавель наварив такої-то смачної страви: узяв і м'яса, й картопельки, й бурячків – усього-усього, покришив дрібненько, склав у глечичок з вузькою шийкою та й каже.

– Пригощайся, люба приятелько, не соромся!

От лисичка до глечика – голова не влазить! Вона сюди, вона туди, вона йбоком, і лапкою, і навстоячки, і зазирати, й нюшити... Нічого не вдіє!

А журавель не гуляє: все дзьобом у глечик, усе в глечик. Помаленьку-помаленьку – та й поїв, що наварив. А тоді й каже:

– Оце ж, – каже, – вибачай, лисуню, що мав, то тим і приймав. Та вжебільше нічого не маю на гостину.

Ох і розгнівилася ж лисичка! Так розсердилася, що й подякувати забула, як годиться, чемним будши. Так-то їй журавлева гостина до смаку припала!

Та від того часу, й не приятелює з журавлями.

Забавлянки

Дід ходить по горі (хазяйновитість)

Дід бабу свою хвале,

Що хороший борщик варє.

А молодий свою гудє,

Що не варє, а псує.

Гостювати йшла стоніжка,

Забруднила ноги трішки.

На порозі біля хати.

Стала ноги витирати.

Скоромовка

Всі сто ніжок обмітала,
Всі сто ніжок витирала.
А як стала на помості –
Із гостей вертались гості.

Чистомовка

Ана-ана-ана – іменини у Івана,
Ас-ас-ас – принесла Даша ананас,
Ан-ан-ан, а Роман – барабан
Ар-ар-ар і Оксана – ліхтар.
Ан-ан-ан – посміхається Іван,
Ад-ад-ад – подарункам дуже рад!

Прислів'я і приказки

До хорошої господарки всі сусіди в гості заходять.
З того як частують гостей видно щедрість господарів.
Так ведеться, що гостя частують усім, що в хаті знайдеться.

Тема «Скромність»

Казка «Хвалькувата муха»

Раз тягнули чотири волики тяженький плуг з поля додому. Тягнуть вони, тягнуть а над плугом літає уперта муха, сідає собі поважно на ріг одного вола і їде з ним помаленьку. Надлітає тим часом друга муха і питає ту, що сидить на рогові вола:

– А ти звідки їдеш, сестро?

– З поля, – відповідає та, – цілий день орала з волами аби люди мали хлібця досить!

Що варт такий чоловік, котрий чужою працею хвалиться?..

Народна пісня «Грушка»

Діти сідають у коло, беруться за руки й співають. Посередині – «грушка» – хлопець або дівчина.

Як послала мати

Грушки садити.

Моя грушка отака, отака,

Бийте, дівки, гопака, гопака.

Як послала мати

Грушки поливати.

Моя грушка отака, отака.

Бийте, дівки, гопака, гопака.

Як послала мати

Грушки наглядати.

Моя грушка отака, отака,

Бийте, дівки, гопака, гопака.

Як послала мати

Грушки трусити.

Моя грушка отака, отака,

Бийте, дівки, гопака, гопака.

При цьому «грушку» починають трясти, піднімають угору.

Забавлянка «Хто попереду» (про місце і скромну поведінку)

Хто попереду,

Той пасе череду;

Хто позаду.

Той пасе жабу;

Хто в серединці,

Той у золотій скриньці.

Чистомовка

Ти-ри-ри, ти-ри-ри скромних кличемо до гри,

Ти-ри-ри, ти-ри-ри, нам просебе розкажи,

Ти-ри-ри, ти-ри-ри, та себе ти не хвали,

Ти-ри-ри, ти-ри-ри, чесно правду нам скажи.

Ить-ить-ить, скромний сам себе не хвалить,

Ить-ить-ить, скромний друзям радість дарить

Ить-ить-ить, скромний добрі вчинки робить,
Ить-ить-ить, і до стелі ніс не зводить

Примовки (Вередливим примовляють)

Дайте нам іншого,
Дайте нам другого,
А щораз ліпшого
(Примовляють сидячи рядочком, кожен хвалить своє місце)
Сиджу скраю, як у раю.
В серединці –
В новій скриньці.
В серединці –
В драній ряднинці. (Діти приказують до вередливих)

Прислів'я і приказки

Держи голову високо, та не задирай носа.
З насмішки люди бувають, а насмішникам очі вилазять.
Задирай голову настільки, щоб шапка не злетіла.
Не кажи «гоп», поки не перескочив.
Не копай іншому ями, бо й сам в неї упадеш.
Не пнишь бути найвищим, а вчись бути корисним.
Не смійся, горох, не лучче квасолі, – розмокнеш, то й лопнеш.
Не хвали сам себе, нехай тебе інші хвалять.
Скромних скрізь поважають, а хвальків зневажають.
Солодка морква, та в сусідньому городі.

Тема «Повага до батьків, сім'ї та інших дорослих, турбота про молодших»

Народні пісні

Ходить гарбуз по городу (Осіння співаночка)

Ходить гарбуз по городу,
Питається свого роду:
«Ой чи живі, чи здорові

Всі родичі гарбузові?»
Обізвалась жовта диня,
Гарбузова господиня:
«Іще живі, ще здорові
Всі родичі гарбузові!»
Обізвались огірочки,
Гарбузові сини й дочки:
«Іще живі, ще здорові
Всі родичі гарбузові!»
Обізвалася квасоля,
А за нею й бараболя:
«Іще живі, ще здорові
Всі родичі гарбузові!»
Обізвались буряки,
Гарбузові свояки:
«Іще живі, ще здорові
Всі родичі гарбузові!»
Обізвався старий біб:
«Я іздержав увесь рід!»
«Іще живі, ще здорові
Всі родичі гарбузові!»
«Ой ти, гарбуз, ти перистий,
Із чим тебе будем їсти?»
«Миску пшона, трошки сала, –
От до мене вся приправа!»

Чистомовка

Джу-джу-джу я бабусі поможу – кукурудзу посаджу,
Джу-джу-джу доджерельця за водою сходжу,
Джу-джу-джу, а як стомлюся – сяду посиджу.
Ти-ти-ти «я хочу їсти лишторти,

Ти-ти-ти а уроки не бажаю вчити,
Ти-ти-ти не буду більше прибирати,
Ти-ти-ти досить мамі допомагати!
Тя-тя-тя хай лежить оте сміття»,
Тя-тя-тя вередував маленький Костя.
Ю-ю-ю що ти любиш? питаю Юлю:
Ю-ю-ю «Я багато що люблю:
Ю-ю-ю я співаю і танцюю,
Ю-ю-ю ще – читаю і малюю,
Ю-ю-ю та багатоігор знаю,
Ю-ю-ю і мамі допомагаю!»

Примовки

Примовляють дівчаткам після сну (виховання поваги, слухняності)
Потягусі, потягусі,
На (Галю) ростусі.
Щоб (Галочка) росла,
Росла-виростала,
Щоб (Галочка) своїй мамці
Скоріш в поміч стала.
У помочі стала,
Діток колихала
Й хату доглядала.
Жартівлива примовка (плаксуна діти жартома втішають)
Цить, не плач! Дасть мати калач.

Лічилка

А між нами, хлопчиками,
Хтось не слухається мами.
Раз, два, три,
Це, напевне, будеш ти.

Прислів'я і приказки

Всякій матері свої діти милі.

Материн гнів, як весняний сніг: рясно випаде, та скоро розтане.

Мати одною рукою б'є, а другою гладить.

Шануй батька й неньку, буде тобі скрізь гладенько.

Результати констатуючого етапу дослідної роботи в групі середнього дошкільного віку

Діагностичний інструментарій виявлення рівня сформованості щодо духовного здоров'я дітей середнього дошкільного віку

№	Діти	Діагностичне завдання						Середня к-ть балів	Рівень
		№1	№2	№3	№4	№5	№6		
1.	А. Маргарита	1	2	2	1	2	1	2	середній
2.	Г. Аліна	1	1	2	1	3	1	2	середній
3.	Г. Анна	2	2	2	2	1	2	2	середній
4.	Г. Михайло	1	1	1	1	2	1	1	низький
5.	Г. Максим	2	2	1	1	1	1	1	низький
6.	Д. Ярослав	2	1	1	1	2	1	1	низький
7.	З. Олексій	1	2	2	1	2	2	2	середній
8.	К. Нонна	3	2	2	2	3	2	2	середній
9.	К. Варвара	2	1	1	1	2	2	2	середній
10.	К. Олександра	3	3	3	3	2	2	3	високий
11.	М. Олег	2	1	1	1	2	1	1	низький
12.	М. Богдан	1	2	2	1	1	1	1	низький
13.	П. Кіріл	2	2	2	2	1	2	2	середній

Всього:

- Високий рівень: 1
- Середній рівень: 7
- Низький рівень: 5

**Результати контрольного етапу рівня сформованості щодо
духовного здоров'я дітей середнього дошкільного віку**

№	Діти	Діагностичне завдання						Середня к-ть балів	Рівень
		№1	№2	№3	№4	№5	№6		
1.	А. Маргарита	2	2	2	1	2	2	2	середній
2.	Г. Аліна	2	2	2	2	3	1	2	середній
3.	Г. Анна	3	2	2	2	3	2	2	середній
4.	Г. Михайло	2	1	1	1	2	1	1	низький
5.	Г. Максим	2	1	1	1	2	1	1	низький
6.	Д. Ярослав	2	2	2	2	2	3	2	середній
7.	З. Олексій	1	2	2	1	2	2	2	середній
8.	К. Нонна	3	3	3	3	3	3	3	високий
9.	К. Варвара	2	2	2	1	2	2	2	середній
10.	К. Олександра	3	3	3	3	3	3	3	високий
11.	М. Олег	2	2	2	2	2	2	2	середній
12.	М. Богдан	1	1	2	1	1	2	1	низький
13.	П. Кіріл	3	3	2	3	2	3	3	високий

Всього:

- Високий рівень: 3
- Середній рівень: 7
- Низький рівень: 3